HET LAND VAN AALST

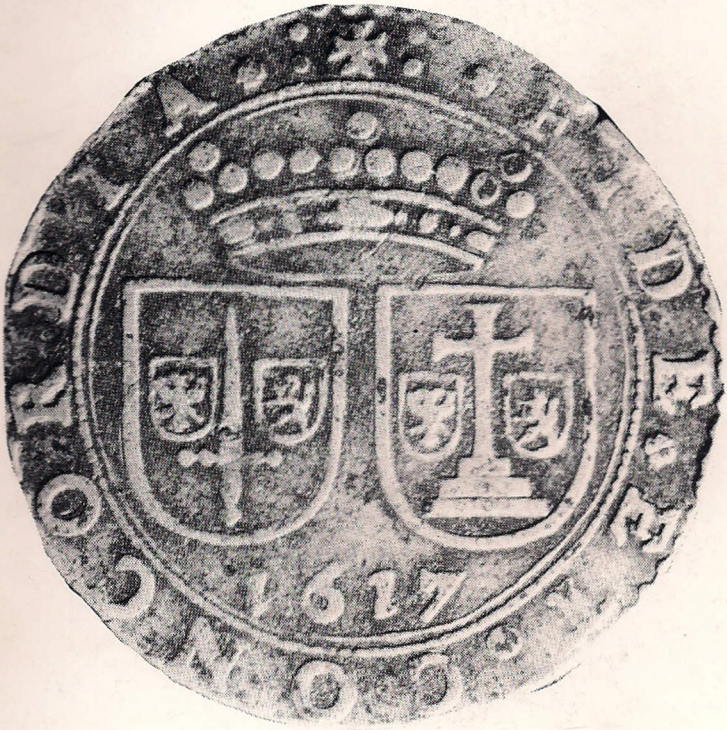

Tijdschrift van de Geschiedkundige Vereniging Het Land van Aalst

Het Land van Aalst

TWEEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

Ere-Voorzitters: F. Courteaux
L. De Rijck

Ere-Bestuursleden: A. Van Lil,
initiatiefnemer en medestichter
C. Uyttersprot
Voorzitter: L. Robijns

Beheerder: G. Van Bockstaele, Bevegemstraat 14, 9620 Zottegem
Tel. (091) 60.19.04

Redactiesecretarissen: S. De Lange - D. Van de Perre

Verslaggever: B. Boel

Archivaris - Bibliothecaris: M. Uyttersprot

Public-relations: M. Cock

Het tijdschrift wordt uitgegeven met de steun van de Vlaamse Gemeenschap,
het Provinciebestuur van Oost-Vlaanderen en de stad Aalst.

Prijs voor het jaarabonnement:
Voor leden: 500 fr., steunende leden: 800 fr. en ereleden 1.200 fr. te storten
op P.C.R. 000-0586911-61 «Het Land van Aalst», Bevegemstraat 14,
9620 Zottegem.

De auteur is verantwoordelijk voor zijn artikel.
Kaftontwerp: Bart Maris, Meerbeke.
Op de kaft is de penning van "Het Land van Aalst" (1617) weergegeven.
Op de voorkaft het wapenschild van de twee steden Aalst en Geraardsbergen, en op de achterzijde de vijf baronieën.
Drukker: ADB-Andries, Kerkstraat 225, 1851 Grimbergen-Humbeek.
ISBN: 240 - 938 - 7 P.

Redactie
Alle kopij moet gestuurd worden naar
Dirk Van de Perre, Hoogstraat 23, 9401 Ninove-Pollare. Tel. 054/33.73.27

BIJ EEN NIEUWE JAARGANG...

Het bestuur van "Het Land van Aalst" is verheugd U als lid voor het jaar 1990 te mogen begroeten.

In de komende jaargang zal U als lezer naast de lopende bibliografie van het Land van Aalst, ook bijdragen vinden over archeologische vondsten in Lede, de heerlijke rechten van graaf d'Hane Steenhuyse, een zware zieke te Idegem, de brieven van priester Daens aan de pers uit zijn tijd, de Sint-Korneliusreliek van Serskamp, de geschiedenis van Denderwindeke en Meldert, oude recepten en remedies, de restauratie van de kerk van Elst, het vervolg van de Institutionele Evolutie van het Land van Aalst,...

Tevens zal U weer kunnen deelnemen aan de jaarlijkse ontmoetingsdag en aan manifestaties waarbij de Vereniging of een bestuurslid betrokken is. Zo kan U reeds op 10 maart deelnemen te Brussel aan de rondleiding in de tentoonstelling over de *Brabantse Omwenteling* en kan U een bezoek brengen op zondag 22 april aan de *5de Geschied- Volks- en Heemkundige Boekenbeurs voor Vlaanderen* te Gent, in de Sint-Pietersabdij, waar "Het land van Aalst" eveneens een stand zal hebben.

De heer Clemens Uyttersprot, archivaris-bibliothecaris van onze Vereniging, heeft voor intern gebruik binnen het bestuur de *indices over de jaargangen 1974-1988* samengesteld; ze bevatten over 108 blz. een alfabetische lijst van de artikels per auteur, per onderwerp en een register van plaatsnamen. Omdat dit werkdokument ook voor de lezers nut kan hebben, wil het bestuur deze indices in gepolycopiëerde uitgave te koop aanbieden tegen 120 fr (verzendingskosten inbegrepen). U kan deze uitgave bestellen door storting van 120 fr op rekening nummer 001-0561340-77 van Het Land van Aalst, Tulpstraat 1, 9308 Aalst-Hofstade (tel. 053/70 21 79).

Wie zijn lidgeld voor 1990 nog niet zou vereffend hebben vindt in bijlage nog een stortingsformulier. Mogen wij U vragen het bedrag van 500 fr voor gewoon lid, 800 fr voor steunend lid of 1200 fr als erelid dan zo vlug mogelijk te vereffenen.

Verder wil het bestuur U nog meedelen dat onze beheerder Geert Van Bockstaele werd verkozen tot Ondervoorzitter van het *Verbond van Kringen voor Geschiedenis van Oost-Vlaanderen,* in opvolging van Leo Pée (Dendermonde), die zelf als Voorzitter de taak van Achiel De Vos (†) zal overnemen. Als Sekretaris zal daar voortaan Danny Lamarck (Zottegem) fungeren in opvolging van Peter Vandermeersch.

Het bestuur hoopt dat U uw gading zal vinden in deze jaargang en stelt verder alles in het werk om U een inhoudelijk en vormelijk verzorgd produkt af te leveren.

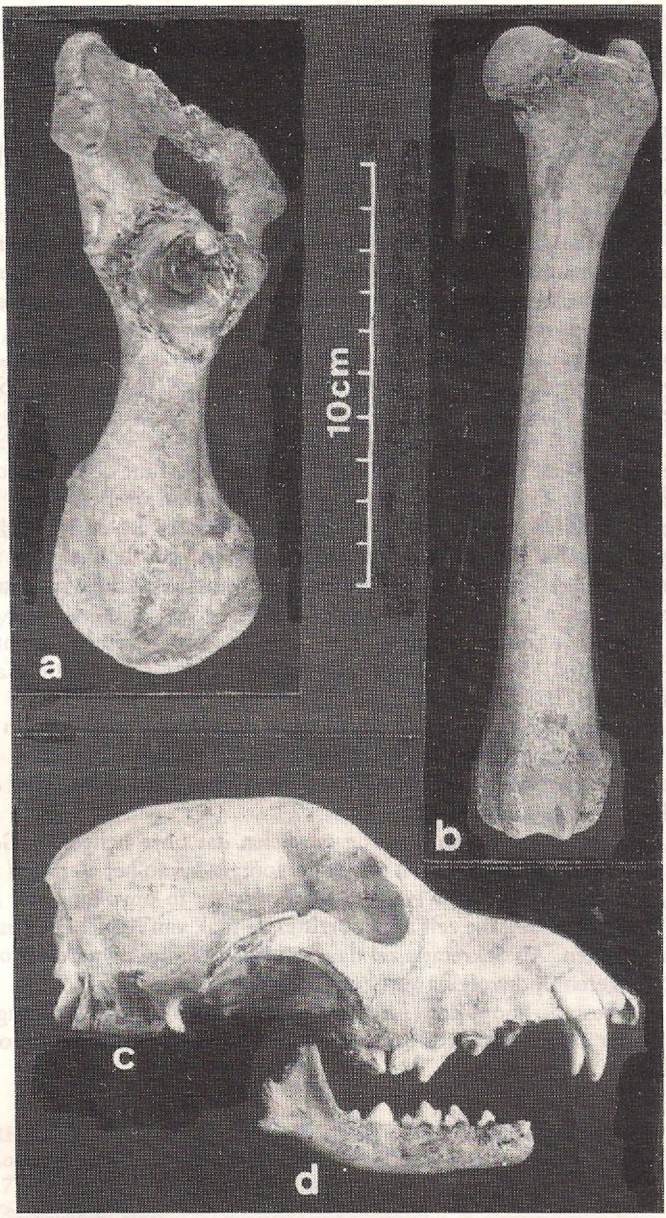
10cm
a
b
c
d

ENKELE VONDSTEN VAN DIEREN UIT DE RIDDERSTRAAT TE AALST (1200-1500/1600 A.D.) *

A. GAUTHIER

Het hier voorgestelde archeonoölogisch materiaal, werd op zeer korte tijd verzameld. Op enkele uren tijd werd ± 80 m profiel onderzocht. De meerderheid van de beenderen (nrs.: 1a2, 1c, 1d, 1hl) zijn afkomstig uit de hierboven besproken (cfr. bijdrage W. De Swaef & M. Pieters) bruinzwarte tot grijsbruine horizont die enkel laat-middeleeuwse ceramiek bevatte.
In verband met het onvolledig skelet van een zeer grote hond (1d) uit deze horizont, moeten we echter stellen dat gezien dit zich in anatomisch verband bevond, we niet helemaal zeker zijn dat dit niet ingegraven en m.a.w. van latere datum is dan de horizont.
1f en 1g stammen uit het puinpakket.
Een deel van het materiaal werd opgenomen in de kollekties van het Laboratorium voor Paleontologie, R.U.G., onder nummer P36989. Een korte beschrijving volgt.

- A86 Ri 1a2 (late middeleeuwen)
  schaap/geit: een volwassen onderkaak.
  niet geïdentificeerd: tien kleine resten.
- A86 Ri 1c (late middeleeuwen)
  schaap/geit: een fragment van een schedel, met grote hoornpit (geitebok), twee volwassen onderkaken, een voorste kanonbeen (schaap); totaal 4.
  rund: een fragmentair schouderblad, een proximaal fragment van een humerus, een juveniel voorste kanonbeen, een bekkenfragment, een sacrumfragment, een distaal fragment van een femur, een proximaal fragment van een tibia; totaal 6.
  niet geïdentificeerd: tien fragmentaire, grote ribben (rund?), drie fragmentaire wervels (rund?).
- A86 Ri 1d (late Middeleeuwen of later)
  hond: een onvolledig skelet, zonder schedel, van een zeer grote mannelijke hond; een schedel van een kleinere hond (zie verder).
  schaap/geit: een schedelfragment, een maxilla-fragment, een volwassen onderkaak, twee halswervels; totaal: 5.

- A86 Ri 1f (post-Middeleeuws)
  rund: een radius van een jong dier, een bekkenfragment, een eerste phalanx; totaal 3.
- A86 Ri 1h1 (kuil, late Middeleeuwen)
  hond: een onderkaak, een radius en een femuur van een jong dier, nog met melkgebit, terwijl de eerste kies aan het uitkomen is.
- A86 Ri 1g (post-Middeleeuws)
  rund: een distaal fragment van een radius.

De interessantste vondsten zijn zonder twijfel de honden. De schedel uit A86 Ri 1d (fig. 1c) is afkomstig van een dier met een duidelijke knik in het schedelprofiel; zijn tandrijen (P^1-M^2) zijn ongeveer 56 mm lang zodat we de grootte op de rug van het dier op 30 cm schatten. Volgens de afslijtingsgraad van zijn tanden, was het dier nog niet erg oud. De welp van A86 Ri 1h1 (fig. 1d) zou van een vorm van vergelijkbare grootte afkomstig zijn. De tweede volwassen hond (A86 Ri 1d) is heel wat groter dan de genoemde. Hij ziet er niet bepaald slank gebouwd uit en had een schouderhoogte van om en nabij 67 cm; het dier bereikte dus niet de grootte van de grootste hond (75 cm) tot nu toe gevonden in een Belgische archeologische site (Baudelo-abdij, Klein Sinaai, 16de eeuw) (1). Het ras van dit dier is niet te bepalen, maar in grootte komt hij overeen met een uit de kluiten gewassen mannelijke herdershond. Beide gewrichtskommen van het bekken tonen duidelijke beenwoekering en abnormale slijtage (fig. 1a). De linker femur (zijn rechtse evenbeeld ontbreekt), vertoont soortgelijke pathologische veranderingen (fig. 1b). Het dier was dus ongetwijfeld gedeeltelijk verlamd door ziekte van de gewrichten tussen bekken en dijbenen, een toestand die vrij frekwent voorkomt bij oudere, grote honden (heupdysplasie enz.). Het dier had ook last met zijn rug; daarvan getuigen de twee gevonden lendenwervels, die ook woekeringen vertonen. We mogen wellicht aannemen dat het dier heel wat ouder was dan de eerstgenoemde.

Het gevonden materiaal kan ingedeeld worden in twee groepen. De eerste bestaat uit konsumptieresten, d.w.z. resten van dieren die voor konsumptie geslacht werden en verdeeld enz.; hiertoe behoren uiteraard het klein- en grootvee. Het monster is te klein

(1) GAUTIER (A.) & VAN DER PLAETSEN (P.). (1986), Beenderen uit de Baudelo-abdij: een eerste kennismaking, in: VOBOV-INFO, Oudheidkundig Bodemonderzoek in Oost-Vlaanderen, nr. 21, pp. 5-11.

voor berekeningen, maar toch wil ik de afwezigheid van het varken onderstrepen. Het varken verdween inderdaad in de loop van de middeleeuwen uit de steden en de vleesvoorziening gebeurde dank zij het rund en/of het schaap. Groep twee bestaat uit resten van kadavers van honden. De botten vertonen geen snijsporen, waaruit zou blijken dat het gevilde dieren betreft, zodat we misschien te doen hebben met omgekomen dieren die min of meer toevallig in de archeologische afzettingen terechtkwamen. Ook dat is een aspekt van de middeleeuwse steden: krengen van omgekomen huisdieren bleven geregeld langer liggen dan onze gevoelige neuzen en ogen zouden verdragen. Een andere mogelijkheid is dat in de buurt van de opgegraven plaats vilders gevestigd waren, wat gemakkelijker de aanwerzigheid van drie honden in deze kleine kollekties zou verklaren. Voorlopig dus is, om het geleerd te zeggen, het "tafonomische statuut" van deze viervoeters niet helemaal duidelijk.

A. Gauthier
Laboratorium voor Paleontologie
Krijgslaan 281/S8,
9000 Gent

* Dit artikel is een bijlage bij DE SWAEF (W.) en PIETERS (M.), *Archeologische waarnemingen in het stadscentrum van Aalst,* in: *Het Land van Aalst,* jrg. XLI, 1989, nrs. 5-6, p. 223-234.

HEILIGE GEESTKAPEL TE AALST

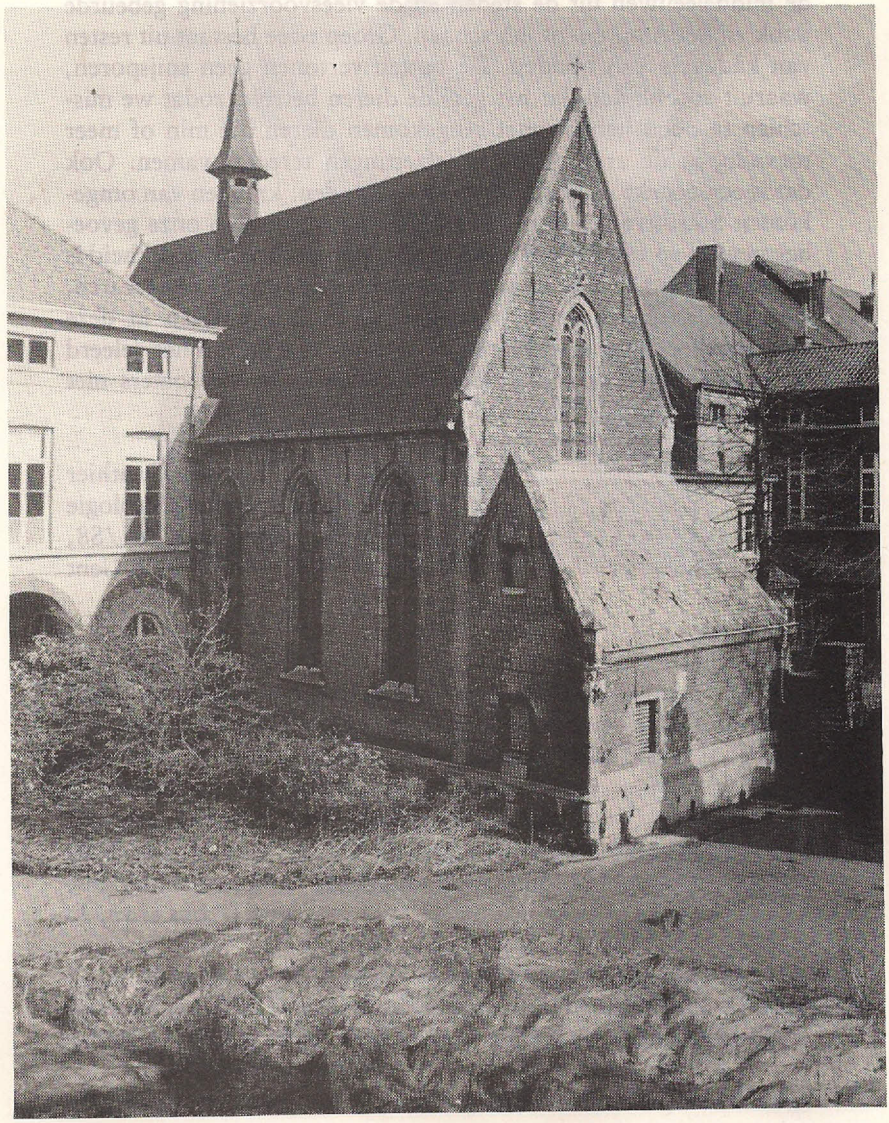

In 1975 beschermd als monument, in 1990 gedeklasseerd.
Op deze foto daterend van 1973 was de kapel nog in goede staat
en geintegreerd in de omgeving van de Kattestraat.

DE HOFMEIERIJ OVERBROEK TE MERELBEKE

K.G. VAN ACKER

Veel is na het recent en baanbrekend werk van Dr. E. Thoen over de Vlaamse landbouweconomie tijdens de late middeleeuwen en het begin van de moderne tijden duidelijk geworden (1). Onder meer zijn nieuwe visie over het braakland en over de dries alsmede over de wisselkulturen, brengen een volledig nieuw inzicht. In het bijzonder wat hij schrijft over de dries als middel tot uitbreiding van het landbouwareaal, toont duidelijk aan dat het toepassen van dit driessysteem- of koppelstelsel- gebeurde op vaste, meestal afgesloten stukken land, waarbij aan het van ouds bestaande akkerland niet werd geraakt. De auteur brengt dit in verband met de toename van de bevolking, waaruit hij afleidt dat het dus om in cultuur brengen van marginale gronden ging. Door die grond tijdelijk te "zweerkene" (of te driesen), d.w.z. onbewerkt te laten en door het vee te laten beweiden, werd hij opnieuw vruchtbaar (blz. 752...). Dergelijke grond werd "weede" genoemd.

Het was te verwachten dat de auteur de teksten betreffende Krombrugge (ik behoud de spelling Crombrugge alleen voor de familienaam Van Crombrugge) zou aanhalen. Deze bewijzen inderdaad duidelijk dat een grond van 6 bunder, die bij de abdijhoeve hoorde, gedurende drie jaar voor de helft bewerkt werd, terwijl de andere helft evenlang onbewerkt bleef: "l'autre moitié doit on laisier gesir sans coltiver pour pasture as bestes de le court". In de teksten werd die grond aangeduid met de benaming "pratum arabile/prez arable". Uit het gebruik van die omschrijving mag men niet afleiden dat de term "weede" toen nog niet bekend was, want de auteur verwijst naar een andere tekst van 1285 waarin die term duidelijk met die betekenis gebruikt werd (blz. 757, noot 2).

Men stelt met enige verwondering vast dat de auteur verwijst naar de grote bevolkingsdruk uit het laatste kwart van de dertiende eeuw", om dit in gebruik nemen van marginale gronden te verklaren. Dit kan waar zijn voor de meer algemene verbreiding

1. THOEN (E.), *Landbouwekonomie en bevolking in Vlaanderen gedurende de late Middeleeuwen en het begin van de Moderne Tijden. Testregio: de kasselrijen van Oudenaarde en Aalst,* Gent, 1988, 2 dln., *Belg. Centr. voor landelijke geschiedenis,* nr. 90.

ervan, doch kan niet ingeroepen worden voor wat Krombrugge betreft. Men stelt dat de meierijregeling waarin die tekst voorkomt dateert van 1244/1274. In feite gaat het om twee teksten, de eerste in het Latijn, opgesteld toen Geraard van Crombrugge de abdijhoeve verkocht aan Walter van Balegem, de tweede in het Frans, opgesteld toen de zoon van Walter van Balegem, Pieter, zijn vader opvolgde en met het leen werd beleend (2).

Het is bijgevolg zeer waarschijnlijk dat tussen de redactie van de twee teksten wel enige tijd zal verlopen zijn, en dat de eerste versie eerder rond het midden van de dertiende eeuw (1244?) te plaatsen is. En wie zal beweren dat wat in de eerste versie op schrift gesteld werd al niet voordien in de praktijk bestond? Doch ook zonder die bemerking mag men zeggen dat de toepassing van dit systeem al reeds bestond rond het midden van de dertiende eeuw. Belangrijker dan die beschouwing -die ten slotte weinig verandert aan de algemene vaststellingen van de auteur - is de mogelijkheid die ons geboden wordt door een latere tekst om de ligging van die 6 bunder "weede" te bepalen. We vinden die 6 bunder namelijk terug in de beschrijving van 1375 van het leengoed "de hofmeierij van Overbroek", dat toen in het bezit was van Willem van der Cameren (3).
Feitelijk handelt de tekst van 1375 over twee afzonderlijke lenen welke Willem van der Cameren toen hield van de Sint-Pietersabdij. Het eerste was de "Stede ter Haghe", de abdijhoeve te Merelbeke waaraan de meierij over het abdijbezit in Merelbeke en Lemberge verbonden was. Het tweede leen was de "ofmeyerie van Overbrouc". Bij deze hofmeierij hoort bovendien wat genoemd wordt het "provendelant": "Item VII dachmael couterlants ende een oud bunre dies gheliken, ende een oud bunre mersche. Ende dit heedt al Provendelant". Dit komt neer op 3 bunder bewerkt land en een bunder meers. In de daarop volgende beschrijving van het leen van Overbroek komt dit provendeland niet meer voor. Dit hoorde dus wel bij het leen, doch maakte geen echt deel uit van de uitbating Overbroek. Het is niet moeilijk in dit provendeland het prebendeland van 1244/1274 te herkennen: in de meierijregeling van Krombrugge -waarvan Overbroek toen nog deel

2. Latijnse tekst: Liber traditionum sancti Petri Blandiniensis, ed. A. ;Fayen. Gent 1906, nr. 223. - Franse tekst: A. Van Lokeren, Chartes et documents de l'abbaye de Saint-Pierre... Gent, 1869-1871, 2 dln , nr. 843.
3. DE POTTER (F.) en BROECKAERT (J.), *Geschiedenis der gemeente Merelbeke,* Gent, 1867, blz. 18, noot 1.

uitmaakte - werd immers bepaald dat drie bunders prebendeland bij de abdijhoeve hoorden waarvan de opbrengst moest dienen voor het onderhoud van de monniken. Ook toen werd een duidelijk onderscheid gemaakt tussen dit land en het bij de hoeve horende akkerland, hoewel de bewerking ervan diende te gebeuren volgens hetzelfde klassiek systeem der wisselkulturen: 1 jaar rogge, 1 jaar haver, 1 jaar "brake". Aangezien toen alleen gesproken werd over bewerkt land, werd er niets gezegd over de bunder meers die er volgens de tekst van 1375 bijhoorde.

We keren terug tot de tekst van 1375, en lezen dat Overbroek 8 bunder kouterland en 6 bunder meers omvatte "gheleghen an beeden ziden van der Scelden". Wat dit laatste betekent heb ik in een artikel over het bezit van het Gents Hebberechtsgodshuis te Merelbeke uitgelegd: Overbroek strekte zich namelijk uit rondom de grote meander waarvan "Schelderodeput" actueel nog een overblijfsel is (4). Onze aandacht gaat echter vooral naar wat gezegd wordt over de 6 bunder meers. Over die 6 bunder wordt bepaald dat Willem van der Cameren de helft ervan mag bezaaien, terwijl hij de andere helft gedurende twee jaar te zijner beschikking heeft. Verder wordt bepaald dat hij al het stro mag hebben voortkomend van de 14 bunder die Overbroek groot is. Er werd dus op die 6 bunder meers koren gezaaid, waarvan stro voortkwam, althans op de helft ervan. Opnieuw herkennen we hierin wat te lezen staat in de meierijregeling van 1244 - 1274 van Krombrugge: bij het hof te Krombrugge horen 6 bunder "pratum arabile" (in 1274: prez arable), waarvan de helft gedurende drie jaar door de laten bezaaid wordt met zaad dat de abdij levert, terwijl de andere helft evenlang als weide voor het vee moet gebruikt worden. Er is geen twijfel dat we met dezelfde 6 bunder te doen hebben.

Aan deze vaststellingen zijn enkele interessante beschouwingen te knopen. Allereerst wordt het duidelijk dat Overbroek uit Krombrugge is afgesplitst tussen 1274 en 1375. De situering aldaar van het prebendeland en van het "pratum arabile", die in 1274 nog rechtstreeks onder het beheer van de abdijhoeve vielen, bewijst dit.

Overbroek was trouwens niet de enige afsplitsing tijdens de 14de eeuw. Dit was ook het geval met de Scheppersstede, waarvan voor het eerst melding gemaakt werd in 1423, en dat ontstaan was door ontginning van een gedeelte van het Kwenenbos (57). Dan

4. VAN ACKER (K.G.), *Het bezit van het Hebberechtsgodshuis (Schreiboomkapel te Gent) te Merelbeke* (te verschijnen).
5. Idem, *De Scheppersstede* (te verschijnen).

was er ook het leengoed dat de verwarrende naam droeg van "de meierij van Krombrugge", doch niets anders was dan het oude domaniale weiland op de Bruul langs de Schelde dat door ontginning schoofland was geworden. Dit schoofland, afgesplitst van Krombrugge waarvan het de naam bleef dragen, ook nadat het onder het beheer van de andere abdijhoeve - Ter Hagen in Merelbeke - was geplaatst, werd van Krombrugge afgesplitst tussen 1375 en 1422. Dit kunnen we afleiden uit het feit dat Ter Hagen in 1375 nog 22 bunder besloeg, terwijl dit in 1422 38 bunder 73 roede geworden was. (De Vos, Jaarreg. nr. 1135). Van dan af zal het land liggend tussen Ter Hagen en de Sint-Elooikapel steeds onder Ter Hagen blijven (6). Een derde grote afsplitsing uit Krombrugge was het Hof Effelare (nu bekend als Resselare) dat nog tijdens de 14de eeuw verkocht werd aan Joost Vijd en Elisabeth Borluut, de bekende opdrachtgevers van Jan en Hubert van Eyck voor het schilderen van het Lam Godsretabel in 1432 (7).

Overbroek was net als de Scheppersstede en de meierij van Krombrugge ontstaan door ontginning van marginale gronden, in dit geval door scheuring van weideland. Dit blijkt onder meer uit een zin in de beschrijving van 1375 volgend op de bepaling dat al het stro voorkomend van de 14 bunder door Willem mag gebruikt worden "tsire beesten profite". Daarop volgt: "Ende dies ghelike van al den scoeflande dat men houdt van der kerken vors., ende al thoey ende *al de weede*". Dit betekent dat al het hooi voortkomend van de 14 bunder (Ende dies ghelike!) voor Willem bestemd was, doch het kouterland wordt nu gespecifieerd als schoofland, en de 6 bunder bewerkte meers als weede. Door het werk van Dr. E. Thoen weten we nu inderdaad dat weede de benaming was voor gronden als deze 6 bunder, die volgens het koppelstelsel bewerkt werden. Zowel schoofland als weede wijzen op ontginning van de weide die zich oorspronkelijk uitstrekte langs de Schelde, van in Merelbeke tot *in Schelderode*. De tekst van 1375 houdt dus een duidelijke bevestiging in van de stelling van Dr. E. Thoen over de uitbreiding van het landbouwareaal door het driessysteem op marginale grond.

Er zijn verder wel enkele interessante beschouwingen te maken in verband met de geschiedenis van Merelbeke in de eerste plaats, en vervolgens van meer algemeen belang. Een eerste vaststelling is dat Willem van der Cameren niet alleen de hofmeierij van Overbroek in leen had, doch tevens de abdijhoeve Ter Hagen nabij de vroegere kerk van Merelbeke. Aan deze abdijhoeve was

6. Idem, *De Stede Ter Hagen* (te verschijnen).
7. Idem, *Het Hof Resselare* (te verschijnen).

de meierij van het abdijbezit in Merelbeke en in Lemberge gehecht.Dat de meier van Ter Hagen een tweede leen bezat, afgesplitst van Krombrugge, kaderde in de politiek van de abdij die er op gericht was Ter Hagen uit te breiden ten koste van Krombrugge.(8). Wij zagen reeds dat zij ook een ander leen, de "meierij van Krombrugge", aan Ter Hagen heeft toegevoegd door al het schoofland in de Bruul langs de Schelde, tot aan de Sint-Elooikapel, onder het beheer van Ter Hagen te plaatsen. Dit leen was eveneens afgesplitst van Krombrugge. De belangrijke familie Van der Cameren is daar ongetwijfeld niet vreemd aan geweest. In de 15de eeuw zal deze familie niet alleen de meierij van Merelbeke/Lemberge bezitten doch ook die van Krombrugge in handen krijgen.
Overbroek moet nadien steeds bij Ter Hagen gebleven zijn, te oordelen naar een figuratieve kaart van 1648 door landmeter Jan Bale, volgens welke de toenmalige heer van Ter Hagen - Van Montoye - toen nog steeds recht had op het derde deel van het hooi van Overbroek (9).

Een tweede vaststelling betreft de 6 bunder bezaaibare meers. In afwijking van de bepaling van 1244/1274 - toen die steeds voor de helft gedurende drie jaar als weide diende onbewerkt te blijven liggen, terwijl de andere helft even lang volgens het wisselcultuursysteem bewerkt werd - duurde de omwisseling in 1375 slechts twee jaar. In zekere zin is men daardoor enigszins teruggekeerd tot het klassiek systeem: één jaar rogge, één jaar haver, één jaar braak, mits dat dit nu geworden was: twee jaar rogge en haver, twee jaar (onbewerkt) gebruikt voor het vee.

Ten derde stellen we vast dat de hofmeier van Overbroek, veel meer dan de meier van Krombrugge voorheen, betrokken was bij de uitbating van die 6 bunder weide. De laatste had slechts recht op een tiende van de opbrengst van de 6 bunder (die door laten bewerkt werd), als vergoeding voor het maaien en voor het bergen in de schuur, alsook op een derde van de onbewerkt liggende gronden (dus ook van de onbewerkte helft van de 6 bunder). In 1375 is het de hofmeier die de 6 bunder doet bezaaien, hij beschikt volledig over het gebruik van de niet bewerkte helft, hij heeft ook al het stro en het hooi gewonnen op de 14 bunder, en zijn deel in de opbrengst (19 halsters koren, 19 halsters zomer-

8. Idem, *Bijdrage tot de geschiedenis van Merelbeke tijdens de Middeleeuwen* (te verschijnen in de reeks, geschiedenis en heemkunde).
9. Rijksarchief te Gent, Krt. 1090: Charte van de meerschen binnen Crombrugghe en Schelderode, belast met den derden hoppere hoy anden heere van Montoye.

vruchten, en 5 halsters mout) is berekend op de totale opbrengst van Overbroek: "uten vors. goede". Bovendien wordt nu duidelijk bepaald dat hij de beschikking heeft over dienstlieden voor het werk gedurende het jaar op het gehele goed. De 6 bunder weide lijkt dus wel degelijk te zijn ingeschakeld in het bedrijfsbeleid van de hofmeier.

Als laatste punt dient de vraag gesteld of er geen verband heeft bestaan tussen enerzijds de ontginning van marginale gronden, anderzijds de feodale verbrokkeling van de grote landbouwuitbatingen zoals de abdijhoeve Krombrugge. Ontginning van nieuwe gronden betekende immers niet alleen meer opbrengst, maar ook meer arbeid in een tijd dat op verplichte arbeidskrachten steeds moeilijker beroep kon worden gedaan: hun oorspronkelijke verplichting was toch meer en meer omgezet in leveringen in natura en in geld. Door de nieuwe gronden in achterleen te geven, meestal aan familieleden, verzekerde men zich van een vast inkomen. Naar mijn mening was de 14de eeuw in dit opzicht een cruciale periode, gevolg van de uitbreiding van het landbouwareaal die reeds rond het midden van de 13de eeuw een aanvang had genomen (10).

We besluiten dit artikel over Overbroek met de mededeling dat Willem van der Cameren: "moet met tween vleghelen doen dorschen in de schuere ende van elken vleghele hebben tienste vat, ende alle de messen ende alt caf...". Hij had dus recht op twee tienden van het gedorsen graan, en op hetgeen op de dorsvloer achterbleef. Dit gegeven herinnert aan wat bepaald werd in 1244/1274 voor Krombrugge, toen eveneens twee tienden van het gedorsen graan de meier toekwam, het derde tiende echter Filips van Rode. In 1375 was het derde tiende van het graan in Overbroek vermoedelijk bestemd voor de abdij. Ook de bepaling dat de abdij het zaaigoed, een zaaier, en twee paarden dient te leveren om het land te bewerken, herinnert sterk aan de bepalingen voor Krombrugge in 1244/1274 toen ongeveer hetzelfde voorgeschreven werd.

K.G. Van Acker
C. Buyssestraat 7
9220 Merelbeke

10. Het komt ons voor dat de heer Thoen in hoofdstuk I van deel III, waar hij het heeft over de verpachting in al haar vormen als reden van de inkrimping van de grote uitbatingen, praktisch geen aandacht besteedt aan de feodale verbrokkeling ervan.

DE TWEE HORENBAULTKAARTEN (1596 EN 1612) EN DE SANDERUSKAART (1644) VAN HET LAND VAN AALST: ONDERLINGE AFHANKELIJKHEID*

D. VAN DE PERRE

1. De drie kaarten

In het tweede deel van Sanderus' *Flandria illustrata* (1644) verscheen de gegraveerde kaart van het Land van Aalst (36 x 46 cm) (1). De kaart is niet gesigneerd. Ze biedt een zeer gedetailleerd overzicht van het Land van Aalst. *"Nova et accurata tabula"* (een nieuwe en nauwkeurige kaart) vermeldt de cartouche. En inderdaad is de kaart nieuw en accuraat als men ze vergelijkt met analoge gegraveerde kaarten uit die tijd (2). Die Sanderuskaart (verder aangeduid door S) bepaalde tot diep in de 18de eeuw het cartografische beeld van het Land van Aalst, dit wegens de grote verspreiding en de blijvende populariteit van de *Flandria illustrata* (twee herdrukken in 1732 en 1735, een populaire bewerking onder de titel *Verheerlijkt Vlaandre* in 1775). Ook in de stedenatlassen van Joan Blaeu *(Toonneel der steden van de Nederlanden,* 1646 en *Novum ac magnum theatrum Urbium Belgica regiae,* 1649), die talrijke herdrukken kenden, werd de kaart opgenomen (3).

De eerste Horenbaultkaart van het Land van Aalst (verder aangeduid als H 1596) werd in 1596 getekend. Het is een grote (115 x 165 cm), gekleurde, handgetekende kaart, een enig exemplaar (4). Omdat de naam van de opdrachtgever in de daartoe bestemde cartouche niet is ingevuld, weten we niet wie de kaart in het begin van de 17de eeuw in bezit had. De kaart raakte in Frans

1. A. SANDERUS, *Flandria illustrata,* dl. II, Keulen, 1644. p. 506-507.
2. Voor een overzicht van de cartografie van het Land van Aalst, zie *Aalst in kaart, beeld prent, Vijf eeuwen Iconografie en cartografie van Aalst.* (Catalogus), Aalst, 1976.
3. *Ibidem,* p. 15-16.
4. Voor een beschrijving van deze kaart zie M. COCK, *De oudste meesterkaart van het Land van Aalst,* in: *Het Land van Aalst,* 40, 1988, nr. 5-6, p. 235-246. De naam Horenbault wordt op verschillende wijzen geschreven. In dit artikel is steeds de schrijfwijze Horenbault gebruikt.

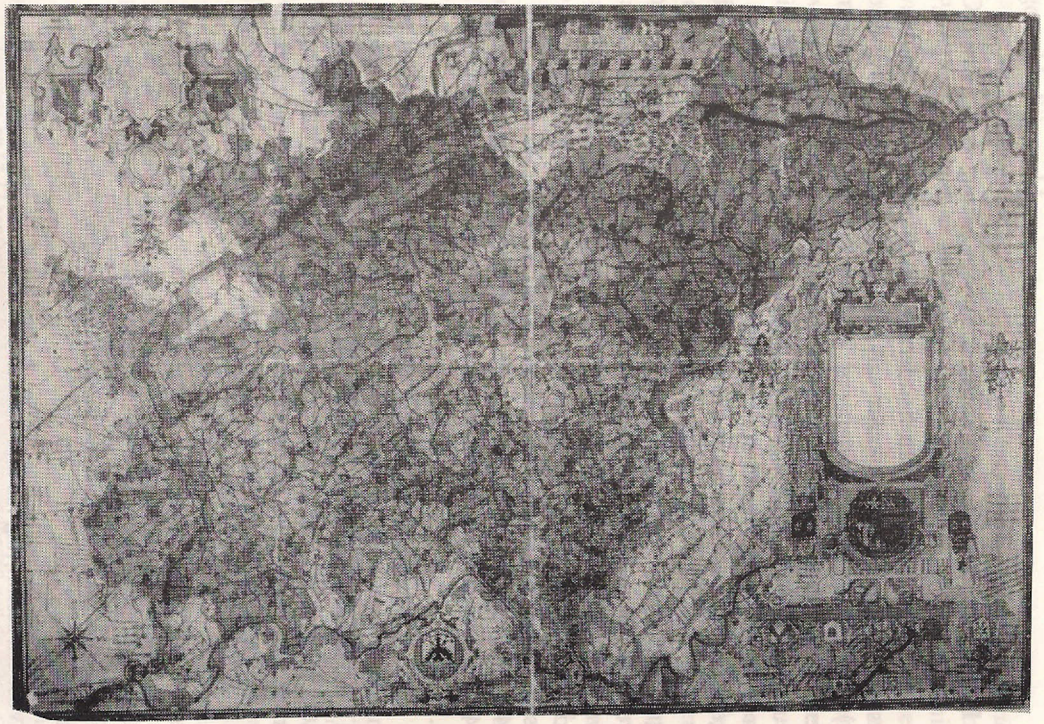

1: De Horenbaultkaart van 1596

2: De Sanderuskaart van 1644

privébezit en werd in 1936 door de Bibliothèque Nationale van Parijs verworven (5). Tot 1988 was de kaart hier te lande een haast ongekend en ongebruikt document. Dank zij de prachtige fotogravurekleurendruk die door onze Vereniging werd uitgegeven en ruim verspreid, is de kaart thans in het bereik van de lokale vorser.

De tweede Horenbaultkaart van het Land van Aalst (verder aangeduid als H 1612) kennen we slechts via een kopie. De kopie, een enig exemplaar, handgetekend, gekleurd en van zeer groot formaat (235 x 318 cm), hangt thans in een van de zalen van het stedelijk museum van Aalst. De kopie dateert uit 1784 en is gemaakt door Jacobus Lecler, landmeter, die hiertoe op 20 jan. 1783 van de gedeputeerden van het Land van Aalst de opdracht kreeg (6). Het contract bepaalde dat een "*autenticque copie van d'oude landkaerte van den geheelen Lande van Aelst*" diende te worden gemaakt. Een niet onaanzienlijk ereloon van 1200 gulden werd vastgesteld. Volgens de gegevens die Lecler in de cartouche van zijn kaart neerschreef bevond zich de oude kaart die hij diende te kopieren "*in d'archiven van de voorseyde heeren gedeputeerde*" en had "*Jacques Hoorenbaut, landtmeter ende schilder ten jaere 1612*" die kaart gemaakt. Dat die oude kaart door Horenbault zelf niet gesigneerd was, kunnen we uit Leclers tekst opmaken. Die naam had hij "*soo gesien in de resolutien van d'edele heeren gedeputeerde der twee Steden ende Lande van Aelst*". Inderdaad bevestigt het resolutieboek dat op 28 nov. 1613 een bedrag van 200 gulden werd uitbetaald aan "*Jaques Hoorenbaut* (let op de analoge schrijfwijze van de achternaam als bij Lecler) *up zekeren van seynen wercken*" (7). We moeten dit gegeven van Lecler ook confronteren met een 18de eeuwse niet gedateerde inventaris van het kaartarchief van het Land van Aalst (8). Volgens die inventaris berustte er in het archief slechts één algemene kaart van het Land van Aalst. Indien de inventaris na 1784 is opgesteld, zou dit logischerwijze de Leclerkaart moeten zijn, wat niet het geval is. Dus moet de inventaris vóór 1784 zijn opgemaakt en moet de kaart die in de inventaris onder nr. 8 staat vermeld als "*Copie van eene generaele kaerte vanden Lande van Aelst, getrokken uijt eene kaerte wezende alsdan in het Casteel van Boulaere*", de Horenbaultkaart van 1612 zijn, tenzij de inventaris onvolledig is.

5. PARIJS, BIBLIOTHEQUE NATIONALE, *Rés. Ge AA.* 817.
6. GENT, RIJKSARCHIEF (RA), *Land van Aalst,* nr. 11164 (voorlopig nummer).
7. M. COCK, *o.c.*, p. 244-245.
8. GENT, RA, *Varia,* nr. 1085.

Bovengemelde gegevens leiden tot drie hypothesen. Vooreerst dat de Boelaarse kaart niets met Horenbault te maken zou hebben, wat ik onwaarschijnlijk acht. Vervolgens dat de Boelarekaart wel een Horenbaultkaart is en dan resten twee mogelijkheden: ofwel is die kaart gelijk te stellen met de Parijse Horenbaultkaart van 1596 (hypothese 1), ofwel is de Boelarekaart een door Horenbault herwerkte versie van zijn vroegere kaart van het Land van Aalst, versie die op haar beurt tweemaal gekopieerd werd te Aalst in 1612 en 1784 (hypothese 2)

	hypothese 1	hypothese 2
versie 1	kaart 1596 (Boelare = Parijs)	kaart 1596 (Parijs = Boelare)
versie 2	kaart 1612 (Aalst)	kaart Boelare = kopie 1612 (Aalst)
	=	=
	kopie 1784 (Aalst)	kopie 1784 (Aalst)

In elk geval blijkt de Leclerkopie van 1784 een getrouwe weergave van de Aalsterse Horenbaultkaart van 1612. Dat bewijzen zowel de tekst van het contract, de tekst op de kaart, alsook de stijlkenmerken van de kaart (cartouche, wijze van parcellering) die exact overeenkomen met wat Horenbault op authentieke kaarten laat zien.

Rest de vraag naar de onderlinge afhankelijkheid van drie kaartversies van het Land van Aalst: de Horenbaultkaart van 1596, de Leclerkopie van de Horenbaultkaart van 1612 en de Sanderuskaart van 1644. Kende Sanderus H 1596 en/of H 1612? Zo ja, in welke mate is zijn kaart ervan afhankelijk.

2. Punten van algemene gelijkenis

Reeds bij de eerste oogopslag valt de grote verwantschap tussen de drie kaarten op. Ik beperk mij tot zes opvallende punten:

- De drie kaarten beschrijven hetzelfde territorium, wat uiteraard vanzelfsprekend is voor het eigenlijke gebied van het Land van Aalst, maar dat niet meer is voor de aangrenzende gebieden (Gent, Land van Dendermonde, West-Brabant, Noord-Henegouwen, Kasselrij van Oudenaarde).
- De drie kaarten zijn op het noorden georiënteerd, vertonen dezelfde verhoudingen en geven een analoog verloop, tot de laatste kronkel toe, van de grote waterlopen (Schelde, Dender, Ronne). En ze hebben alle drie één merkwaardige fout gemeen met betrekking tot de Mark, een bijrivier van de Dender, die in werkelijkheid boven Geraardsbergen ter hoogte van Deux-Acren

in de Dender uitmondt; op de drie kaarten stroomt de Mark ten oosten van Lessen naar het zuiden, de kaart uit en een onbekende bestemming tegemoet. Dit foutieve gegeven heb ik op geen enkele andere kaart uit die tijd teruggevonden (9).
- De drie kaarten geven een zeer nauwkeurige aanduiding van de grenzen van de vijf baronieën. Zelfs een onooglijk gegeven als de enclave Herlinkhove binnen Aspelare -slechts enkele huizen groot- is op de drie kaarten exact weergegeven (10).
- De drie kaarten bevatten in grote mate dezelfde realia: stadsplannen, waterlopen, wegen, bossen en vijvers, kerken, kloosters, kapellen, kastelen, hoeven, water- en windmolens, justitieplaatsen.
- Bij alle drie zijn de teksten in de volkstaal gesteld (de Latijnse teksten op de cartouches van de Sanderuskaart terzijde gelaten).
- De drie kaarten dragen een cartouche met de schilden van de vijf baronieën, het wapenschild van het Duitse Rijk en een maataanduiding in Vlaamse mijlen.

3. De bijzondere gelijkenis tussen de Horenbaultkaart van 1596 en de Sanderuskaart

Van de drie kaarten zijn H 1596 en S het meest met mekaar verwant. Het concept van S sluit dichter aan bij H 1596 dan dat van H 1612, dit ondanks het grote verschil in formaat en de afwezigheid van kleur. Die bijzondere relatie tussen H 1596 en S is ook af te leiden uit enkele opmerkelijke details die deze twee kaarten gemeen hebben en die afwezig zijn op H 1612. Enkele voorbeelden:
- Op H 1596 staat één reliëflijn getekend, namelijk die van de heuvelrug van de Vlaamse Ardennen. S heeft identiek dezelfde reliëflijn, ook de enige op de kaart.
- Op H 1596 worden de baronieën met volgende letters aangeduid: A voor Rode, B voor Gavere, C voor Zottegem, D voor Boelare, E voor Schorisse. S duidt met dezelfde letters deze baronieën aan.

9. De foutieve loop van de Mark is alleen eigen aan de twee Horenbaultkaarten en de Sanderuskaart. Op andere kaarten uit de tijd komt ofwel de Mark niet voor, of is hij juist getekend. Dit laatste is het geval op de kaart van Vlaanderen van Cornelis de Jode (1593), van C.J. Visscher (ca. 1611-1621) en van Henricus Hondius (1636). Voor de genoemde kaarten zie J. BOSSU, *Vlaanderen in oude kaarten, Drie eeuwen cartografie,* Tielt, 1982, p. 64, 76, 80-81.
10. Herlinkhove hoorde, zoals Ninove, niet tot het Land van Aalst.

- H 1516 situeert het gebied van het Land van Dendermonde gedeeltelijk verkeerd en laat dit gebied royaal tot diep in Brabant (tot aan Liedekerke-Borchtlombeek) afdalen. S maakt eenzelfde fout en plaatst het *Dendermonde pars* op datzelfde Brabantse gebied.
- Beide kaarten bevatten veel en identieke tekstgedeelten.

4. De onderlinge verschillen

Geen enkele kaart kan als een letterlijke kopie van de andere beschouwd worden. Daarvoor verschillen de kaarten te zeer in formaat, grafische aanpak en kleurgebruik. Ook de aard en de hoeveelheid informatie verschillen van kaart tot kaart.

- H 1596 is het rijkst aan gegevens. De kaart sluit het meest aan bij de traditie van de figuratieve kaarten. De kleur is een belangrijk element in de grafische uitbeelding. De gebouwen zijn geïdividualiseerd weergegeven, ook op de stadsplannen. Het wegennet is zeer uitgebreid aangeduid, tot de voetwegen toe. Dezelfde zin voor het detail geldt eveneens voor de waterwegen. Valleigronden (hooilanden) worden op een parcellaire wijze onderscheiden van andere gronden. Bossen daarentegen zijn op een vrije, niet-parcellaire wijze aangeduid. Deze kaart geeft het grootste aantal gebouwen weer, niet alleen kerken, kloosters en kastelen, maar ook kapellen en hoevecomplexen. Het merendeel van de gebouwen is benoemd, wat ook voor de wegen geldt.
- H 1612 biedt, ondanks het grotere formaat, minder gegevens dan H 1596. De kaart is minder figuratief uitgewerkt, enkel de parochiekerken, sommige kloosters en de windmolens zijn nog figuratief voorgesteld. De rest is alleen in plattegrond weergegeven. Opvallend is de grote aandacht voor de exacte weergave van de waterpartijen als vijvers, omwallingen, grachten. Het kleurgebruik op de kaart is beperkt. Misschien komt dit door de (willekeurige?) parcellering die over gans de kaart is aangebracht en de kaart een eigen cachet en typisch uitzicht geeft. Daardoor konden zowel de valleigronden (dezelfde als op H 1596) als de bossen parcellair aangeduid worden. De hoeveelheid gebouwen is gereduceerd, maar de water- en windmolens en justitieplaatsen zijn wel allemaal weergegeven. Ook het wegen- en waternet is quasi identiek met dat van H 1596. Wat echter de benoeming van gebouwen en wegen betreft, biedt H 1612 slechts schaarse informatie. Die tekstgedeelten zijn grotendeels weggelaten.

- S is omwille van het kleine formaat en de techniek (gravure) moeilijk te vergelijken met de twee vorige kaarten. Die twee elementen, klein formaat en gebrek aan kleur, maakten dat de kaartmaker van S veel beperkter was in zijn mogelijkheden. Het wegen- en waterwegennet is sterk gereduceerd t.o.v. de twee Horenbaultkaarten. Valleigronden zijn niet meer aangeduid, bossen nog wel. Stadsplannen zijn tot grondplannen herleid en geen enkel gebouw is figuratief uitgetekend, maar via de daartoe geeigende symbolen aangeduid. De kaart bevat ook een aantal miniatuurgrondplannetjes van kloosters, kastelen en hoeven. Het aantal water- en windmolens en justitieplaatsen stemt quasi overeen met dat op de beide Horenbaultkaarten. Voor sommige categorieën van gebouwen biedt S meer informatie dan H 1612 bv. voor de kapellen). Wat het geheel van de gebouwen betreft, duidt S minder gebouwen aan dan H 1612 en uiteraard minder dan H 1596. Maar de naam van de gebouwen is bij S, zoals bij H 1596, wel aanwezig. De overvloed aan tekstgedeelten bepaalt het algemeen beeld van de Sanderuskaart en geeft er een specifiek uitzicht aan.

5. De vergelijking van de plaats van de cartouches en lege plekken

Op H 1596 wordt de geografische infrastructuur continu tot aan de kaartrand doorgetekend. De tekening is op vijf plaatsen onderbroken door het aanbrengen van de cartouches. Sommige daarvan zijn duidelijk boven het eerder getekende wegennet aangebracht. Het betreft volgende elementen: links boven de grote cartouche voor de opdrachtgever (wiens naam niet is ingevuld) bekroond met de wapenschilden van de vijf baronieën (A); rechts onder de cartouche met de legende (B); midden boven het wapenschild van het Duitse keizerrijk (C); midden onder de cartouche met de schaalaanduiding (D); rechts boven een kleine windroos (E).

H 1612 bevat dezelfde vijf gegevens, maar de schikking is veranderd. Links boven zijn A en B samengebracht tot één grote cartouche. Op de plaats van B is E geplaatst, maar E valt veel kleiner uit dan de ruimte die B inneemt op H 1596. C en D zijn op dezelfde plaats gebleven, maar D is wel in oppervlakte gereduceerd. Merkwaardig is dat H 1612 juist bij D (midden onder) en E (rechts onder) lege plekken vertoont waar de wegeninfrastructuur niet doorloopt, hoewel de logica van de kaarttekening dat laat verwachten. Nu zijn dat juist de plaatsen waar H 1596 grotere cartouches vertoont!

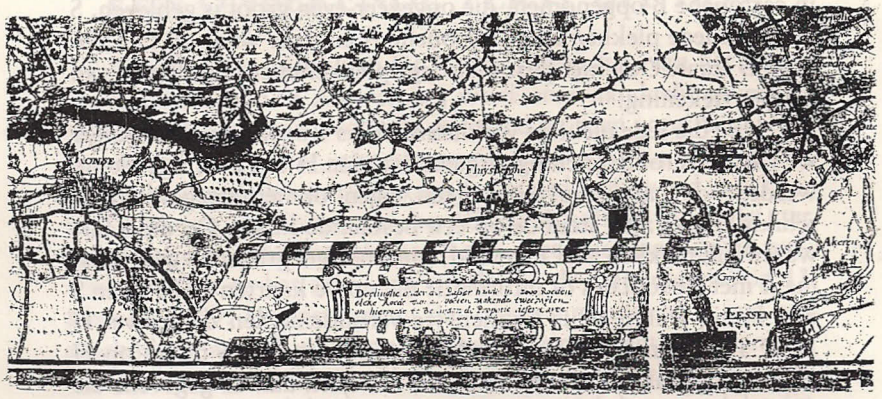

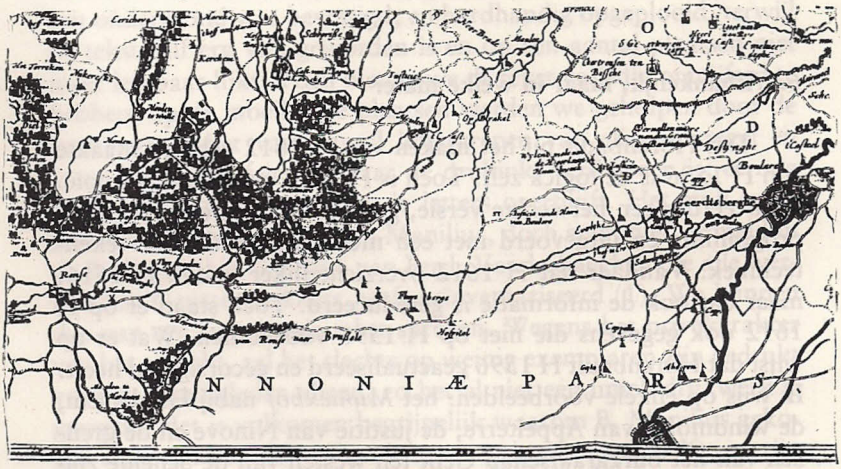

3: Waar de Horenbaultkaart van 1596 een cartouche draagt (boven), vertoont de Sanderuskaart een lege plek (onder).

Eenzelfde fenomeen is vast te stellen bij S. Ook hier zijn de cartouches t.o.v. H 1596 gedeeltelijk herschikt. E is weggevallen. C is in cartouche A opgenomen, die in zijn geheel verkleind is. D is in cartouche B opgenomen, die ongeveer even groot is gebleven. S vertoont lege plekken rond cartouche A en daar waar op H 1596 C en D staat. Ook hier passen de lege plekken niet in de logica van de kaarttekening.

Hoe die lege plekken verklaren? Alles wordt logisch wanneer we van de veronderstelling uitgaan dat toen H 1612 en S getekend werden, de cartograaf over geen eigen opmetinggegevens beschikte, maar zich steunde op een bestaande kaart. Op die kaart waren die plekken wel ingevuld, niet met geografische gegevens, maar met cartouches of informatie die op de kaarten H 1612 en S niet nodig waren. Dus kunnen we veronderstellen dat zowel H 1612 als S van H 1596 afgetekend zijn. Dat ook S direct op H 1596 teruggaat, en niet op H 1612, bewijzen dan de gegevens die aan H 1596 en S gemeenschappelijk zijn en niet op H 1612 voorkomen.

6. Afhankelijk, maar in welke mate?

Dat Horenbault bij het maken van H 1612 gebruik maakte van H 1596 is de logica zelf. Toch is H 1612 geen loutere kopie, maar eerder een herwerkte versie, gemaakt vanuit een beperkter programma en uitgevoerd met een moderner aandoende tekentechniek. Vandaar dat H 1612 overzichtelijker is dan H 1516, maar dat ook de informatie is gereduceerd. Toch staan er op H 1612 ook gegevens die niet op H 1596 voorkomen. Wat er op wijst dat Horenbault H 1596 geactualiseerd en gecorrigeerd heeft. Ik wijs op enkele voorbeelden: het *Municxhof* nabij Herdersem, de windmolen van Appelterre, de justitie van Ninove en de grenzen van het burggraafschap Gent ten westen van de Schelde zijn nieuwe elementen die op H 1596 niet voorkomen.

Op welke wijze kwam de tekenaar van S in contact met H 1596? Sanderus zelf heeft contact gehad met de Gedeputeerden van het Land van Aalst aan wie hij zijn kaart heeft opgedragen. Hij is hun zijn boek gaan presenteren en een subsidie gaan vragen. Op 17 april 1642 werd hem 144 pond par. geschonken voor zijn project (11). Ongetwijfeld heeft hij bij die gelegenheid ook inlichtingen ingewonnen en de kaart van 1612 te Aalst gezien. En

11. GENT, RA, *Land van Aalst,* nr. 20, f. 157 (oud nummer)

indien deze kaart zou gemaakt zijn naar de Horenbaultkaart van 1596 (die zich in onze hypothese 1 toen te Boelare bevond), is de link naar de kaart van 1596 makkelijk gelegd. Maar nog waarschijnlijker is dat Sanderus Jacques Horenbault persoonlijk gekend heeft. Antonius Sanderus, hoewel in 1586 te Antwerpen geboren, was een Gentenaar, een zoon uit een vooraanstaande doktersfamilie (12). Hij deed humaniorastudies te Gent, werd er priester gewijd en oefende van 1612 tot 1622 het pastoorsambt uit te Sleidinge ten noorden van Gent. Jacques Horenbault leeftde zeker nog in 1622 (13). Het is ondenkbaar dat Sanderus, met zijn grote belangstelling voor geschiedenis en cartografie, de belangrijkste Gentse cartograaf niet zou gekend hebben. Misschien kreeg hij van Jacques Horenbault of van zijn familie de toelating om voor zijn *Flandria illustrata* de Horenbaultkaart van 1596 te kopiëren. Is dat de reden waarom Sanderus alleen zijn naam op de kaart vermeld en geen tekenaar of graveur?

Dat het een tekenaar was die niet vertrouwd was met de plaatselijke toestand en kopieerde zonder te begrijpen, kan blijken uit de talrijke verschrijvingen die op S voorkomen. Zo wordt bv. *Heetvelde* bij Lieferinge *Neetvelde, Rotselaere* (Denderhoutem) *Rottelare, Schaarberge* bij Moorsel *Schoonberge.* Ook de stadsplannen hebben bij Sanderus, in de vereenvoudiging en schematisering die ze ondergingen, veel van hun exactheid verloren.
We kunnen dus S beschouwen als een vulgarisatie van H 1596. Omdat S 48 jaar na H 1596 verscheen, bevat ze onvermijdelijk anachronismen. Ik wijs er twee aan. Vooreerst de omwalling van Ninove, die ook in het noorden wordt doorgetrokken, wat in 1596 correct was, maar niet meer in 1644. Immers kort na 1621 is die noordelijke stadswal definitief gedempt (14). Vervolgens de watermolen bij de splitsing van de Dender te Pollare. Het toponiem Molenmeersen is, behalve de kaart van Horenbault van 1596, het enige relict dat verwijst naar zulke watermolen. Horenbault moet vóór 1596 die watermolen, of restanten ervan, nog gezien hebben. Maar geen enkele bron na 1600 vermeldt daar nog een watermolen (15). Verrassend is ook vast te stellen dat er op de Sanderuskaart enkele gegevens voorkomen die nieuw zijn en noch

12. C. DE VLEESSCHAUWER, *De Flandria illustrata van Antonius Sanderus,* in: *Archief en Bibliotheekwezen in België,* 49, 1978, p. 4-7.
13. GENT, RA, *Kaarten en plans,* nr. 595 geeft een Horenbaultkaart van 1622.
14. De stadsgracht bestond wel nog ca. 1621, maar niet meer ca. 1640 toen du Plouich voor de *Flandria illustrata* het Ninoofse stadsplan maakte.
15. Een kaart uit 1620 van de *speye* van Pollare tekent daar geen watermolen; zie GENT, RA, *Kaarten en plans,* nr. 1289.

op H 1596, noch op H 1612 teruggaan. Zo de naam van het landgoed *Guissier van Bundere* ten noorden van Aalst en het *vervallen capelleke* van Rihove te Ninove. H 1596 tekent het kapelletje nog intact. De kapel stond in 1601 nog recht, maar men was ze wel aan het ontmantelen, vermits het altaar naar de parochiekerk van Okegem werd overgebracht. Nadien verdween de kapel. Had Sanderus voor de geschiedenis van die kapel speciale interesse omdat de heer van Rihove niemand minder was dan de Gentse geuzenleider François de la Kethulle (16)?

De afhankelijkheid van S tegenover H 1612 is minder expliciet. Misschien fungeerde H 1612 als secundaire bron ter aanvulling en controle van H 1596. Zo duidt S, evenals H 1612, het al genoemde *Municxhof* (Herdersem) aan. Zo geven zowel S als H 1612 drie molens op de Moorselse Molenbeek weer, terwijl H 1596 er slechts twee tekent. Maar anderzijds komen aanvullingen die wel op H 1612 staan, dan weer op S niet voor, zoals de windmolen van Appelterre en de justitie van Ninove. Men kan dus zeker niet besluiten dat Sanderus de Horenbaultkaart van 1612 systematisch verwerkt heeft.

7. Het nut van de parallelle lezing der drie kaarten

De prachtige Horenbaultkaart van 1596 biedt op vele plaatsen een tekening of een tekst die geschonden is of afgebleekt. Wie twijfelt of een windmolen, watermolen of justitieplaats wel degelijk op H 1596 staat, raden we aan dit te verifiëren door H 1612 te raadplegen. Hetzelfde geldt voor alle waterpartijen, omwallingen en grondplannen. Vanuit de vergelijking met H 1612 kan men zekerheid bekomen.

Wie moeilijkheden heeft met het ontcijferen van de teksten op H 1596 raad ik een systematische vergelijking aan met S. Ik geef een voorbeeld. Rond Neigem leest men in alle duidelijkheid op S: *Bevinge capp., Cast. Wedergraet op brabant, Justicie, Capp.* Deze teksten zijn op H 1596 wel vaag aanwijsbaar, maar moeilijk leesbaar. Vanuit S krijgt men zekerheid. S biedt ons vaak de hint om de vage of half uitgewiste teksten op H 1596 in de goede richting te ontcijferen. Natuurlijk is er een beperking: S bevat talrijke

16. H. VANGASSEN, *Geschiedenis van Ninove,* dl. I, Ninove, 1948, p. 57-59 en dl. II, Ninove, 1959, p. 327. Het goed Rihove werd gedurende de troebelen verwoest en nadien verbeurd verklaard.

verschrijvingen (die vanuit een goede kennis van de plaatselijke toponymie kunnen verbeterd worden) en niet alle teksten van H 1596 staan op S. Maar in vele gevallen is S toch een stevig en gemakkelijk hulpmiddel. Zonder de Sanderuskaart zou men nooit in staat zijn een tekst als *"vervallen mure van den grave van Berlemont"* (nabij Parike) op H 1596 te ontcijferen.

Het parallel lezen van de drie aanverwante kaarten geeft natuurlijk het beste resultaat. Vanuit Sanderus en de Horenbaultkaart van 1612, de Horenbaultkaart van 1596 bekijken en vertrekkend van de kaart van 1596, de kaart van 1612 en de Sanderuskaart lezen. Een boeiende, zeer leerzame, maar niet eenvoudige bezigheid!

Dirk Van De Perre
Hoogstraat, 23
9401 Pollare

1. De toegang tot het kloosterpand en tot de kapel van het voormalig Gasthuis te Aalst, thans Stedelijk Museum Oud-Hospitaal (foto ACL Brussel, A. 42409 uit 1955). De bescherming als monument van dit merkwaardig complex is in het vooruitzicht gesteld.

EEN PROFESSIE IN HET OUD-HOSPITAAL TE AALST. EEN ONBEKENDE TEKST UIT 1659.

Dank zij een wenk van Dr. J. Andriessen s.j. van het Ruusbroecgenootschap te Antwerpen, werd onze aandacht gevestigd op een tekst die waardevol mag genoemd worden voor Aalst. Het betreft een perkament, afmetingen 65 cm x 57 cm., waarop een gelegenheidsgedicht gedrukt staat dat opgedragen werd aan Zuster Catharina De Zomer van het (Oud)-Hospitaal van Aalst, ter gelegenheid van haar professie (d.w.z. het afleggen van de eeuwige geloften en het aanvaard worden in de Congregatie) op 11 februari 1659. Het perkament dat bovenaan versierd is met een geschilderd landschap en rondom een slinger draagt van eveneens met de hand geschilderde kleurige ranken en bloemen is zwaar gehavend: het werd door vroegere eigenaars of door vandalen (in de Franse tijd?) uit de omlijsting gerukt waarin het met nagels op een ondergrond was bevestigd, en hardhandig opgeplooid, terwijl de tekst zelf erg vuil geworden is en op een aantal plaatsen niet meer leesbaar lijkt. Toch menen we de tekst volledig ontcijferd te hebben; op de moeilijkste plaatsen werden we geholpen door de versmaat en het vast aantal lettergrepen van elke versregel en vooral door het feit dat waar de drukinkt verdwenen is, er nog soms een vage in-druk van de letters overblijft. Het stuk werd gedrukt te Gent bij Bauduyn Manilius, doch staat niet vermeld in de Bibliographie Gantoise van Ferd. Vanderhaeghen die alle werken van Gentse drukkers heeft geïnventariseerd (1). We kunnen dus van een onbekende tekst spreken. Wegens het privékarakter van het gedicht, zal het slechts op weinig exemplaren zijn gedrukt voor de familieleden alleen, zo het al niet een uniek drukwerk is geweest. Het is volkomen begrijpelijk waarom B. Manilius gekozen werd om de tekst te drukken: meer dan de grote helft van zijn produktie bestond uit religieuze teksten, hetzij boekjes of brochures hetzij korte teksten van één of meer bladzijden. Zo had hij ook al in 1656, drie jaar voor onze tekst, een lofdicht gedrukt van één bladzijde ter gelegenheid van een kloosterjubileum te Gent. Ook drukte hij soms op perkament. Onze tekst nu die Aalst betreft luidt als volgt:

(1) VANDERHAEGHEN F., *Bibliographie Gantoise, Recherches sur la vie et les travaux des imprimeurs de Gand,* Gand, Imprim. Eug. Vanderhaeghen, 1858-69, 7 volumes.

AEN DE
GODT-VRUCHTIGHE EN DEUGHDEN-RYCKE
JONCKVRAUWE
JO^we^. CATHARINA DE ZOMER
HAER SELUEN VERBINDENDE
IN HET ORDER VAN DEN
H. VADER AUGUSTINUS
INT HOSPITAEL TOT AELST

op den Elffden February 1659

Leent Vrienden uw ghehoor, het stuck dat wy beginnen
Is weert te dringhen door het diepste van uw sinnen:
Wy thoonen hoe de Kerck, die Godt op Aerde bouwt,
En hoe een reyne ziel met haeren Schepper trouwt.
Een stuck van diep gheheym, naer weerde noyt beschreuen,
Een stuck dat open doet den inganck van het leuen
Een stuck, een wonder stuck dat naer den rechten aert
Gheen Mensch maer Godes gheest de Menschen openbaert.
Ick hebbe door den lust van rymen aenghedreuen
Ten dienste van de *Bruydt* my nu gheheel begheuen,
En als ick ouer-denck hoe dat de Wereldt leeft,
Soo vindick dat zy my daer-toe de stoffe gheeft
De stoffe gheeft my doch den staet die van voor desen
Sy nu verkeert herstelt en gheeft een ander wesen,
De stoffe gheeft my doch 't ghenoeghen van 't ghemoet,
dat haer als een nieuw Mensch gheheel herleuen doet.
Hoe dickwils hier te voor heeft zy door innich knaeghen,
Gheweest in haer ghemoet als buyten haer ghedraeghen,
De tochten die te voor bevochten 's maghden h(er)t
Die waeren als een Stadt die snaegh bevochten wert.
Hier quam de wereldt voort met een ghewenste leuen
Daer quam den gheest 't bedrogh daervan te kennen gheuen
Hier weert het dirtel vleesch met reden wederleyt
Daer wiert te swaer ghesmaect den wegh der zalicheyt.
De wereldt stelde voor den zeghen van het trauwen,
De liefde Godts den smaeck valt bitter naer berauwen
Ghedueric was 't ghewoel int herte van de *Bruyt,*
En watter weer was in, dat wasser weder uyt.
Ten lesten om de rust int beste lot te vinden,
En kost zy beter niet als haer aen Godt verbinden,
Mits-maeckt zy vast besluyt en prent in haer ghemoet,
Al 's Wereldts vuyl versin te treden met den voet.
Voorwaer 't is wel ghetreft voor weynich zotte lusten,
Te wesen s'*Hemels = Bruyt* en staegh in Godt te rusten,
Een groote manghelijngh'die voor wat ydelheyt
Een leuen vol ghenoeght maeckt voor de doodt bereyt.

Gaet voorts beminde *Bruyt* gaet voort in uw'versteruen
Midts ghy door zulck een doodt zult duysent leuens eruen,
Wat zuer v eerstmael docht zal wesen wonder zoet,
als ghy dit maer voor Godt en uwen naesten doet.
Hoe kander meer vermaeck ter Wereldt zyn ghegheuen,
Als eeuwich int ghesicht van uwen Godt te leuen,
't Ghesicht van uwen Godt zal v ghegheuen zijn
Wanneer ghy by zult staen zijn Schepsel in de pijn.
Uw Godt en *Bruydegom* zal kommen in uw ermen
Soo dickwils als ghy zult den Vremdelijnck ontfermen
Wy wenschen v geluck die inden Hemel leeft,
Die Godt v in dit woonst oock voor te steruen gheeft.

(...)

CatharIna De zoMer, VerbInt haer In 't hospItaeL.

U(w) Broeder L. de Zomer

Te GHENT, ghedruct by BAVDVYN MANILIUS, woonende inde witte Duyve, Ano 1659.

Over Zuster Catharina De Zomer hebben we, behalve in dit gelegenheidsgedicht, zo goed als geen inlichtingen. Ze werd niet geboren te Aalst. Uit de studie van J. Ockeley over de Hospitaalzusters blijkt dat haar geen lang leven werd toebedeeld: ze overleed vóór 1667. Haar overlijden staat niet vermeld in de parochieregisters van St.-Martinuskerk te Aalst, omdat de hospitaalzusters een eigen gemeenschap vormden en uitvaartdiensten in hun eigen kapel hadden. Dit had tot gevolg dat hun overlijden niet werd vermeld in de parochiekerk (2). Volgens de bevindingen van J. Ockeley wordt haar dood echter vermeld in een verklaring van twee medezusters: op 16 oktober 1711 verklaren Zuster Maria Peers en Zuster Louise Theresia Lautens in het hospitaal van Geraardsbergen dat voor Zuster "Catharina Van de Somer" een uitvaartdienst werd gecelebreerd in het hospitaal te Aalst door Pastoor Niklaas De Walssche. Welnu E.H. De Walssche overleed in 1667. Beide zusters die de verklaring aflegden behoorden vroeger tot het hospitaal van Aalst. De aanleiding tot die verklaring was een betwisting in verband met de vraag of de Zusters het recht hadden hun uitvaartdiensten afzonderlijk te organiseren zodat de begrafenis-

(2) De medezusters uit het Oud Hospitaal te Aalst, nl. Zr. Maria Goethals † 1656, Zr. Barbara Guens † 1669, Zr. Maria Magd. Van den Bossche † 1674, Zr. Elis. Van der Moesen † 1680 worden evenmin vermeld in het overlijdensregister van St. Martinuskerk.

2. Maria Goethals, Overste van de Gasthuiszusters te Aalst gedurende 22 jaar, overleden op 9 september 1656 op 52 jarige leeftijd
(Aalst, Hospitaalzusters; foto ACL, Brussel)

rechten ontsnapten aan de parochie. De Zusters deden een beroep op hun onafhankelijkheid en zochten zoveel mogelijk getuigenissen over vroegere uitvaartdiensten in hun eigen kloosterkapel (3).

Het gedicht nu dat aan Catharina De Zomer werd opgedragen beslaat 48 regels en klinkt oratorisch m.a.w. het werd duidelijk geschreven om het mondeling voor te dragen. De dichter brengt in jambische versmaat een regelmatige afwisseling van dertienlettergrepige en twaalflettergrepige disticha (tweeregelige strofen). De verzen zijn klassieke alexandrijnen, d.w.z. zesvoetige jambische verzen met meestal een cesuur na de zesde lettergreep. De rijmen zijn gepaard, slepend in de dertienlettergrepige disticha of staande in de twaalflettergrepige. De inhoud is gebaseerd op de tegenstelling tussen werelds en geestelijk leven en behelst het bekende thema van het mystiek huwelijk met God. Het gedicht dat vierentwintig disticha bevat is literair goed gestruktureerd in drie delen van elk acht disticha. Het eerste deel is een direkte toespraak tot de luisteraar en geeft reeds kort samengevat het dubbele thema aan van het mystiek huwelijk en de tegenstelling tussen werelds en geestelijk leven. Het tweede deel met de acht volgende disticha 9-16 beschrijft de innerlijke tweestrijd die Catharina in haar hart meemaakte vóór zij haar nieuwe levensrichting koos. Het laatste deel met de acht disticha 17-24 beschrijft haar nieuwgekozen leven in dienst van God en van de zieken die ze zal bijstaan: «'t Ghesicht van uwen Godt zal u ghegheven zijn wanneer ghy by zult staen zijn Schepsel in de pijn. Uw Godt en Bruydegom zal kommen in uw ermen soo dickwils als ghy zult den Vremdelijnck ontfermen».

Onder het gedicht staat (eerder klein) een naam cursief gedrukt die helaas niet goed leesbaar is (F(r)an(cis)sa Vijd? De hoofdletter V is bovendien erg onduidelijk (4). Wat lager staat een chronogram:

"CatharIna De ZoMer VerbInt haer Int HospItaeL " (= 1659)

Of de naam hieronder, nl. "U(w) Broeder L. De Zomer." alleen de maker van het chronogram aanwijst of veeleer ook de voordrager en degene die het initiatief nam om alles te drukken en te versieren, is niet geheel duidelijk. Zijn naam is echter wel in veel kloeker

(3) We danken J. OCKELEY, Asse, voor deze gegevens. De bewuste verklaring is te vinden in het R.A. Gent, Fonds Bisdom, M(echliniensia) nr. 210 blz. 179. Zie ook *Een Hart voor mensen, 300 jaar Hospitaalzusters te Aalst,* Aalst 1986, met de derde bijlage die een lijst van de zusters bevat.

(4) In alle andere werken van de Gentse drukkers komt de naam van de dichteres Francissa Vijd geen enkele maal voor.

letters gevormd dan de cursief gedrukte naam erboven. In elk geval heeft de familie met dit gedicht, het chronogram, het landschap en de slinger van kleurige bloemen rond de tekst, een fijnzinnige hulde gebracht aan Zuster Catharina De Zomer op de dag van haar professie in het Oud Hospitaal te Aalst.

D. Butaye s.j.
Pontstraat 7
9300 Aalst

PASTOOR EN DEKEN PIETER DE SMET († 11 JUNI 1647) ZIJN LEVENSLOOP ZIJN EDELSMEEDWERK

M. COCK

Deze bijdrage wil de figuur van Pieter De Smet belichten, die als pastoor van Schendelbeke en als deken van het Sint-Hermeskapittel te Ronse in de eerste helft van de 17de eeuw bijdroeg tot de verrijking van het kunstpatrimonium in de Sint-Amanduskerk te Schendelbeke en in de Sint-Hermeskerk te Ronse. (*)

Afkomst en opleiding van Pieter De Smet

Op 7 april 1612 werd de Geraardsbergenaar Pieter De Smet in Brussel tot priester gewijd. Hij had aan de Leuvense Universiteit het baccalaureaat in de theologie verworven en er een proefschrift voorgedragen (1).
Onmiddellijk na zijn wijding werd de nieuwe priester belast met de zielzorg te Schendelbeke, een parochie naast zijn geboortestad, waar hij 23 jaar zou blijven (2). Samen met zijn collega's van

(*) Met dank aan de heren G. Gadeyne, H. Van Isterdael, archivarissen en M. Decrets van het R(ijks)A(rchief)R(onse) en mevr. C. Robijns-Ceulemans.

(1) De wijdingsdatum en plaats naar J. De Brouwer, *Bijdrage tot de geschiedenis van de kerkelijke instellingen en het godsdienstig leven in het Land van Aalst tussen 1621 en 1796,* deel V, p. 122. P. De Smet wordt als Geraardsbergenaar vernoemd in de lijst van dekens van het Sint-Hermeskapittel te Ronse: "Amplissimus Dominus Petrus De Smet Gerardimontanus S.T.B. f." (R.A.R., *Sint-Hermes Ronse,* p. 24v). De afkorting *S(acrae)T(heologiae) B(alaureus)f(ormatus)* wijst op zijn opleiding in theologie, waarvoor hij een poefschrift indiende.
Zijn ouders kunnen Michiel De Smet en Elisabeth Van Den Broucke zijn (R.A.R., *Oud Gemeentearchief Geraardsbergen,* 412, f. 171); staat van goed op 4 juli 1605 bij het overlijden van Michiel De Smet. Onderzoek van het doopregister van Geraardsbergen (vanaf 1593) kon geen uitsluitsel geven over de geboortedatum van P. De Smet.

(2) P. De Smet is er geen pastoor in het volle bezit van de kerkgoederen; hij is er slechts deservitor, maar noemt zichzelf wel pastoor (R.A.R., *Schendelbeke Parochieregister,* 1, titelpagina: "Petrus De Smet pastor in Schendelbeke" in autograaf).

Steenhuize en Okegem, die eveneens het baccalaureaat met proefschrift hadden behaald, behoorde hij tot de best gevormde pastoors van de dekenij Geraardsbergen in de eerste helft van de 17de eeuw (3).

Pastoor in Schendelbeke

De vorming die P. De Smet te Leuven had genoten, kwam te Schendelbeke vooral tot uiting in de administratieve aspecten van zijn pastorale taak eerder dan in de zuiver geestelijke aangelegenheden ervan.

Hij kocht er bij zijn komst twee registers met perkamenten band, waarin hij voortaan de doop-, huwelijks- en overlijdensacten en een *liber memorialis* van zijn parochie wou bijhouden (4).

Op de titelbladzijde van het eerste register schreef de pastoor in sierlijke letters *Ex libris Ecclesiae Schendelbekanae 1612*. Daar voegde hij nadien zijn wapenspreuk *Cude dum candet* (Smeed het ijzer terwijl het warm is) en de vermelding *Petrus De Smet pastor in Schendelbeke 1612* aan toe.

Het eerste doopsel dat de pastoor optekende, werd het doopsel van Margaretha De Strooper, dochter van Adriaan, op 3 juli 1612 (5). Midden in het register schreef hij op 10 juli 1612 de eerste huwelijksacte: het huwelijk van Adriaan Faynnaerts en Maria Neckebroeck (6). Dertig bladzijden verder begon hij pas in augustus 1620 de *Catalogus defunctorum in pago de Schendelbeke* met het overlijden en de begrafenis van Livina Stevins, dochter van Egidius (7). Achteraan in het register legde de pastoor een lijst aan van de kerkgoederen in zijn parochie (8).

Het tweede register bevat de oudste aantekening die P. De Smet in Schendelbeke maakte. Al op 24 juni 1612 maakte hij een inventaris op van de voorwerpen, die hij in de kerk van Schendelbeke aantrof en kreeg. Hij noteerde er ook de wijding van het

(3) Naar J. De Brouwer, *Bijdrage tot de geschiedenis...*, deel I, p. 106-107. P. De Smet wordt er echter niet als *baccalaureus formatus* vernoemd, zoals dat in de dekenale visitaties (R.A.G(ent), *Bisdom*, M 8) en in de lijst van kapitteldekens te Ronse (men vergelijke *noot 1*) wel het geval is.

(4) R.A.R., *Schendelbeke Parochieregister*, 1 en 2.

(5) R.A.R., *Schendelbeke Parochieregister*, 1, p. 1. Pas vanaf 1632 noteerde de pastoor ook de naam van de moeder.

(6) R.A.R., *Schendelbeke Parochieregister*, 1, p. 151.

(7) R.A.R., *Schendelbeke Parochieregister*, 1, p. 183.

(8) R.A.R., *Schendelbeke Parochieregister*, 1, P. 309.

O.-L.-Vrouwaltaar in de kerk door aartsbisschop Matthias Hovius van Mechelen (12 juni 1613) en de wijding van een klok door deken Pieter Van Der Schueren op 28 october 1615 (9).

Eén jaar pastoor te Kerksken (?)

Vijf jaar lang heeft pastoor De Smet ononderbroken de doop- en huwelijksacten van zijn parochie opgetekend. Vanaf oktober 1618 en tot de lente van 1620 worden de acten er echter door een andere hand neergeschreven; hoogst waarschijnlijk is P. De Smet pastoor geworden te Kerksken in de dekenij Aalst.

De reden van deze wijziging lijkt een geschil te zijn tussen de pastoor en zijn parochianen te Schendelbeke over de aankoop van een zilveren monstrans (10). In augustus 1620 was hij in elk geval terug (uit Kerksken) en schreef de deken van Geraardsbergen over hem *novus assumptus est Petrus De Smet* (Petrus De Smet is opnieuw in dienst). Hij was gedurende al die tijd in Schendelbeke vervangen door een lector uit de Sint-Adriaansabdij te Geraardsbergen (11).

Opnieuw pastoor in Schendelbeke

Het zou na zijn terugkeer in Schendelbeke met de pastoor nooit meer worden zoals het voorheen was.

Herhaaldelijk noteerde de deken in de daaropvolgende jaren over hem: *frequenter abfuit, sepissime abest, implicatur varijs negotijs secularibus* (hij was vaak afwezig, hij is zeer dikwijls weg, hij houdt zich bezig met verscheidene niet-pastorale activiteiten).

De pastoor werd om dit alles vermaand, bood zijn excuses aan, maar bleef steeds weer afwezig. Toch liet hij zich voor pastorale bedieningen op zijn parochie altijd vervangen. Meermaals

(9) R.A.R., *Schendelbeke Parochieregister,* 2, p. 366-370.

(10) P. De Smet als pastoor in Kerksken, volgens de dekenale visitaties van 1619-1620 (R.A.G., *Bisdom,* M), 1619-1620). Over het geschil omtrent de monstrans leze men *infra, Pieter De Smet en zijn belangstelling voor edelsmeedwerk.* Over pastoor De Smet in Kerksken zijn ons uit het gemeente- en parochiearchief aldaar geen archivalia bekend.

(11) Aldus R.A.G., *Bisdom,* M 8, 1619-1620. Voor het jaar 1619 wordt als deservitor van Schendelbeke een niet-nader genoemde lector van de Sint-Adriaansabdij van Geraardsbergen aangegeven. In 1620 vermeldt de deken de terugkeer van P. De Smet en de benoeming van de lector tot bedienaar van Beerlegem, dekenij Ronse. P. De Smet begint in Schendelbeke in augustus 1620 het overlijdensregister (men leze *noot 7*).

kwam de pastoor van het naburige Onkerzele of hielpen de Karmelieten en de Benedictijnen van Geraardsbergen er de goddelijke diensten verzorgen (12).

Deken van het Sint-Hermeskapittel te Ronse

De afwezigheid van de pastoor uit zijn parochie laat zich gemakkelijk verklaren.

Op 17 november 1626 verkreeg *Reverendus Dominus Petrus De Smet Presbyter Diocesis Mechliniensis S.T.B. f. ac Pastor Parochialis Ecclesiae de Schendelbeke* een prebende als kanunnik van het Sint-Hermeskapittel te Ronse. Hij was daartoe met een bulle van paus Gregorius XV (12 februari 1622) voor de verzamelde kanunniken te Ronse verschenen, waar de prebende hem werd toegewezen ten nadele van ene Guielmus Maes, die de Heilige Wijdingen nog niet had ontvangen (13).

Kwaliteiten van P. De Smet als organisator en leider moeten de kanunniken niet zijn ontgaan. Op 3 december 1635 werd hij tot deken van het Sint-Hermeskapittel gekozen, waardoor hij er, na de proost, een der belangrijkste functies kreeg. Hij zou voortaan het permanente kerkelijke hoofd van de kanunniken zijn, instaan voor tucht en gezag, de vergaderingen samenroepen en voorzitten (14).

Tot eind september 1635 was de nieuwe deken zeker nog pastoor in Schendelbeke gebleven; zijn laatste aantekening in de paro-

(12) Naar de beoordeling door de deken over de jaren 1625-1627 (R.A.G., *Bisdom,* M 247) en de dekenale visitaties vanaf 1623 en volgende (R.A.G., *Bisdom,* M 8). Voor 1627 wordt als vervanger de Benedictijn Maurus Van Der Elst met name genoemd. In 1623 schreef de deken in randnota op zijn verslag "*Corrigat deservitor hos defectus sub poena privationis* (de deservitor heeft zijn tekortkomingen verbeterd op straffe van ontzetting uit zijn ambt)". Het dekenaal verslag van 1634 vermeldt P. De Smet als *receptor abbatiae Sancti Adriani;* deze functie, voor zover het geen verkeerde toewijziging is, hebben wij niet bevestigd gevonden in het archief van de Sint-Adriaansabdij.

(13) De bulle, met het placet van koning Filips III van Spanje (22 juli 1622), werd te Mechelen bevestigd op 12 november 1626. De prebende was vrijgekomen door de dood van kanunnik Hermes Canis (De hondt) (R.A.R., *Sint-Hermes Ronse,* 7, f. 37 en 81v).

(14) R.A.R., *Sint-Hermes Ronse,* 7, f. 84-85. P. De Smet volgde er deken Jacob Tsantele op († 27 september 1635). Over de bevoegdheden van de deken: G. Gadeyne, *Kapittelkerk en parochiekerken van Ronse (Inventarissen van archieven van kerkfabrieken (Oud Regiem),* Deel II, Brussel, 1979, p. 15.

chieregister aldaar was er de huwelijksacte van Adriaan Van Wayenberghe en Barbara Vits op 24 september 1635 (15).

De verkiezing van P. De Smet werd een half jaar later te Mechelen bekrachtigd (9 augustus 1636); weer een half jaar nadien volgde de plechtige aanstelling van de nieuwe deken te Ronse, drie dagen vóór Kerstmis 1636. De stoet der kanunniken, *in habitu hiemali* (in plechtig winterhabijt), haalde hem af aan zijn huis. Na de plechtigheid in de Sint-Hermeskerk gingen ze, volgens de kopiist, naar het feestmaal dat voor het kapittel in het huis van de deken was opgediend - *itum est ad prandium in domo decanali capitulo paratum* (16).

De deken nam te Ronse zijn functie op, toen de kanunniken grote verbouwingen aan het schip en de O.-L.-Vrouwkapel in de Sint-Hermeskerk voorbereidden en lieten aanvangen. De financiële problemen, die hiermee gepaard gingen, brachten P. De Smet o.m. naar Brussel (maart 1639) en Mechelen (augustus 1639) voor onderhandelingen met het aartsbisdom. De uiteindelijk afgesloten lening van 2000 florijnen met hypotheek op de eigendommen van de kanunniken, bracht het kapittel in een erg precaire situatie (17).

Gedurende elf jaar bleef P. De Smet deken van het Sint-Hermeskapittel; hij stierf te Ronse op 11 juni 1647 (18).

Pieter De Smet en zijn belangstelling voor edelsmeedwerk

Als pastoor te Schendelbeke en ook als deken te Ronse heeft P. De Smet altijd een meer dan gewone belangstelling gehad voor edelsmeedwerk.

Wellicht bij zijn benoeming werd er aan de Sint-Amanduskerk te Schendelbeke een kelk bezorgd, *omghehaelt bij ghifte van het ghemeente van Schendelbeke ende ander ghoede persoonen daertoe bevoeght costende van stoffe ende fatsoen 96 pond 8 schellingen* (19).

(15) R.A.R., *Schendelbeke Parochieregister,* 1, p. 159. P. De Smet werd in Schendelbeke opgevolgd door de benedictijn Adriaan Roelof van de Sint-Adriaansabdij te Geraardsbergen (R.A.G., *Bisdom,* M 8, visitatie 1636).

(16) R.A.R., *Sint-Hermes Ronse,* 7, f. 84-85.

(17) Daarover A. Cambier, *Het SSt-Pieters- en Hermesstift te Ronse. Historische en archeologische studie,* Ronse, 1960, p. 503 e.v.

(18) R.A.R., *Sint-Hermes Ronse,* 7, f.24v. Hij werd opgevolgd door Cornelius De Zomere.

(19) R.A.R., *Schendelbeke Parochieregister,* 2, p. 370, inventaris van de kerkschat op 24 juni 1612.

1. De zilveren pixis (h. 4 cm., diameter 8,3 cm.) draagt het wapenschild van P. De Smet (Foto Brussel, A.C.L., M 6445).

In het dekenaal verslag van 1619 vernoemde de deken een geschil over een nieuwe zilveren monstrans in de kerk van Schendelbeke. Pastoor De Smet die de monstrans had betaald, wou ze niet in de kerk brengen, vooraleer hem 24 florijnen werden ter hand gesteld. De zaak, die wellicht de verplaatsing van de pastoor naar Kerksken in de dekenij Aalst meebracht, kreeg in datzelfde jaar toch nog een oplossing: de niet nader genoemde zilversmid werd voldaan met giften van de parochianen en ook de pastoor kreeg zijn geld terug (20).

In Ronse verwierf de Sint-Hermeskerk door toedoen van deken De Smet minstens vier zilveren kunstwerken:

- op 29 oktober 1639 bracht hij een vergulde ciborie van een Oudenaardse meester en een zilveren beker aan.
- de kerk verkreeg op 31 oktober 1642 door de deken een zilveren kruis.
- op 2 juni 1644 ontving de deken een zilveren hoofd, uit dank voor een genezing na het aanroepen van Sint-Hermes (21).

Ook edelsmeedwerk na zijn dood

Ook na zijn dood bleef de naam van deken De Smet nog met stukken edelsmeedwerk verbonden.

Het kanunnikenkapittel kocht op 24 februari in het sterfhuis van de deken te Ronse een zilveren schaal met twee ampullen (22).

Op 7 juni 1647, vier dagen vóór zijn dood, had deken De Smet ook een testament gemaakt, waarin hij 198 gulden aan zijn vroegere parochie Schendelbeke overmaakte.

Het testament zelf is, voor zover bekend, niet bewaard gebleven; het blijft dus ook gissen naar de bepalingen ervan. In elk geval, wanneer eind 1654 de toenmalige pastoor van Schendelbeke, Hendrik Van Boxtel, de eindafrekening laat maken van de voorwerpen die met de geschonken som gekocht zijn, is de grootste uitgave bestemd voor een zilveren monstrans. Ze kostte 74 gulden en 6 stuivers en was door een onbekende Brusselse meester al op 1 oktober 1647 geleverd (23).

(20) R.A.G., *Bisdom,* M 8, dekenale vistatie van 1619.

(21) Naar A. Cambier, *Het SSt- Pieters- en Hermesstift te Ronse,* p. 512 en naar R.A.R., *Sint-Hermes Ronse,* 8, f. 119, 216 en 363v.

(22) Zoals *noot 21.*

(23) De datum van het testament volgens een randnota bij de afrekening (R.A.R., *Baronnie Boelare,* 232, 3). De rekening werd opgemaakt eind 1654. Gedurende zeven jaar, van 1647 tot 1654, waren renten van 9 gulden en 3 ponden

2. Sint-Amandusbeeld dat in 1647 te Brussel werd aangekocht. Relikwie van de heilige in de sluiting van de koorkap (Foto Brussel, A.C.L., M. 6454).

De stralenmonstrans die momenteel nog in de kerk van Schendelbeke wordt bewaard en die Brusselse keurstempels draagt (op de voet), kan stilistisch niet de monstrans van 1647 zijn. Wat het algemeen voorkomen betreft dient ze in het tweede kwart van de 18de eeuw gedateerd te worden (24).

Het is ook niet zeker of een pixis van P. De Smet, die nu tot de kerkschat behoort vóór of na zijn dood in Schendelbeke kwam. Het deksel van de hostiedoos draagt zijn wapenschild: in een lauwerkrans staat een engel als wapendrager van het schild, waarop twee hamers en een aambeeld; onder de lauwerkrans prijkt het devies *Cude dum Candet* (Smeed het ijzer terwijl het warm is (25) (afb. 1).

*
* *

Volgens de genoemde aftekening verrijkte het testament van deken De Smet de Sint-Amanduskerk ook nog met andere kunstwerken; als voornaamste behoorden daartoe:

— een houten Sint-Amandusbeeld, gekocht te Brussel voor 30 gulden (afb. 2); de reliek van de heilige, die gevat zit in de holle sluiting van de koorkap, werd wellicht door een bode *expresselijck* te Ronse afgehaald en nog in 1647 door aartsbisschop Jacob Boonen van Mechelen gewijd (26).

groot ervan opgenomen door Filip Schauvlieghe van Ophasselt en William Van Den Broecke. De 198 gulden waren in 1654, volgens een inleidende nota bij de rekening gedevalueerd tot 161 gulden (met interessante waardevergelijking van de munten erbij).

(24) Medegedeeld door L. Robijns; over deze monstrans dient nog verder onderzoek verricht: het gaat hier om een oudere monstrans die in het tweede kwart van de 18de eeuw tot zonnemonstrans werd omgebouwd. De bevindingen van dit onderzoek zullen later gepubliceerd worden.

(25) In M. Cock e.a., *Schendelbeke van Prehistorie over Scentlabeke tot heden,* werd reeds het vermoedelijk verband tussen P. De Smet en deze pixis vooropgesteld. Pas nu kan door de vaststelling dat P. De Smet de wapenspreuk van de pixis eigenhandig op de titelbladzijde van het oude parochieregister van Schendelbeke schreef, met zekerheid worden aangenomen dat het om een pixis van hem gaat. Over de pixis verder nog E. Dhanens, *Oude religieuze kunst uit stad en dorp van het dekenaat Geraardsbergen. Catalogus,* Geraardsbergen, 1959 p. 38; M. Cock, *Edelsmeedwerk in de kerk van Schendelbeke,* in: *Het Land van Aalst,* 17 (1965), p. 201.

(26) R.A.R., *Baronnie Boelare,* 232,3: "eenen bode expresselijck gesonden naer ronsse om te haelen de reliquien van St. Amandus". En ook: "over coop van een beld van St Amandus tot Brussel". Het overbrengen van het beeld uit Brussel kostte 15 stuivers.

— pastoor H. Van Boxtel kocht in 1651 ook nog een ebbenhouten kruis *met een kopren godt* te Antwerpen voor 12 gulden.

Het kruisbeeld werd in 1676 door Franse soldaten geroofd, *ablatus a francis* (27).

De beschikkingen van dit testament konden - althans in de geest van P. De Smet - misschien zijn groot absenteïsme in Schendelbeke compenseren!

M. Cock
Pijlekaart 103
9582 Schendelbeke

(27) R.A.R., *Baronnie Boelare,* 232,3: "voor een sweert ebben cruys tot Antwerpen". Ook R.A.R., *Schendelbeke Parochieregister,* 1, p. 309: "een swert cruyce met een kopren godt".

EEN BIJZONDER MERKWAARDIGE ACHTTIENDE-EEUWSE ZONNEWIJZER TE DENDERWINDEKE.

D. LAMARCQ

In de eerste wisselcollectie die de stad Aalst aan het naburige Ninove in bruikleen gaf ter ondersteuning van het in mei 1988 geopende stedelijk museum, bevond zich een bijzonder merkwaardige zonnewijzer. Hij behoort tot de zogenaamde "collectie De Deyn", een verzameling archeologische en historische voorwerpen bijeengesprokkeld door Edmond De Deyn (1824-1912), burgemeester te Ninove in 1863-1869 en 1895-1912 (1), die zijn collectie testamentair schonk aan de toenmalige "*Oudheidkundigen Kring van de stad en het voormalige Land van Aalst*" (2). Deze verzameling maakt thans deel uit van het Stedelijk Museum Oud-Hospitaal te Aalst.

In zijn huidige vorm bestaat de zonnewijzer uit een drie mm dikke, gegraveerde, zinken plaat van 27 x 27 cm, met vier koperen spijkers bevestigd op een tweeënhalve cm dikke plank. De schaduwhoeken zijn in koper; de middelste van de onderste drie ontbreekt. Rechts onder op de plank staat het inventarisnummer: DD 747.

De zonnewijzer geeft tijdaanduidingen voor negen plaatsen, nl. Denderwindeke *("Denderwindicke in Oostenryckx Neerlant")*, Wenen *("Weenen in Duydsland")*, Algiers *("Algier")*, Rome *("Roomen")*, Jeruzalem, "Charles-Town in Georgien", Gibraltar en Kairo *("Cairo in AEgyptien")*. In de vier hoeken staan de continenten *"Europa"*, *"Asia"*, *"America"* en *"Africa"* gegraveerd. Acht van de negen lokaliteiten vallen gemakkelijk te situeren. *"Charles-Town in Georgien"* zorgt daarentegen voor problemen. Een Charles-Town konden we niet terugvinden in de Ameri-

(1) DE SCHRIJVER (E.), *Ninovieters kaffeegieters 1850-1950*, Ninove, 1982, pp. 11-12.
(2) UYTTERSPROT (C.), *Drie Aalsterse tijdschriften*, in: Het Land van Aalst, XXVIII, 1975, p. 6.

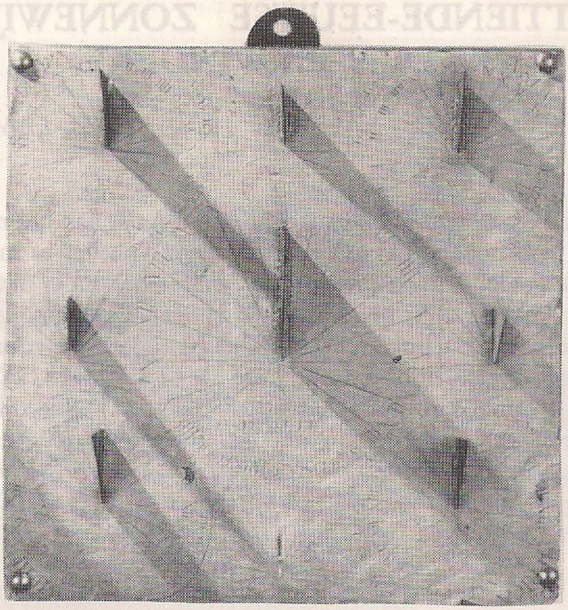

(foto: Luc Van Muylem, Ninove)

kaanse staat Georgia, wel in Massachusetts (als voorstad van Boston) en in West-Virginia, twee staten die toch wel even uit de buurt van Georgia liggen. Meer plausibel lijkt het ons dat hier Charles-Town, nu Charleston in het aan Georgia grenzend South-Carolina bedoeld werd. Deze stad, gesticht in 1679, wordt in de negentiende eeuw *"de voornaamste haven en belangrijkste stad van South-Carolina"* genoemd (3) en situeert zich niet zó ver van de grens met Georgia.

Centraal en in de vier hoeken werden ronde wijzerplaten met een tijdaanduiding in Romeinse cijfers gegrift. De tijdschalen daartussen zijn vierkant uitgewerkt en men gebruikte arabische cijfers.

Schematisch kunnen we de indeling van de zonnewijzer als volgt weergeven:

(3) TROUSSET (J.) (red.), *Nouveau dictionnaire encyclopédique universel illustré,* Paris, 1877, deel III, p. 9.

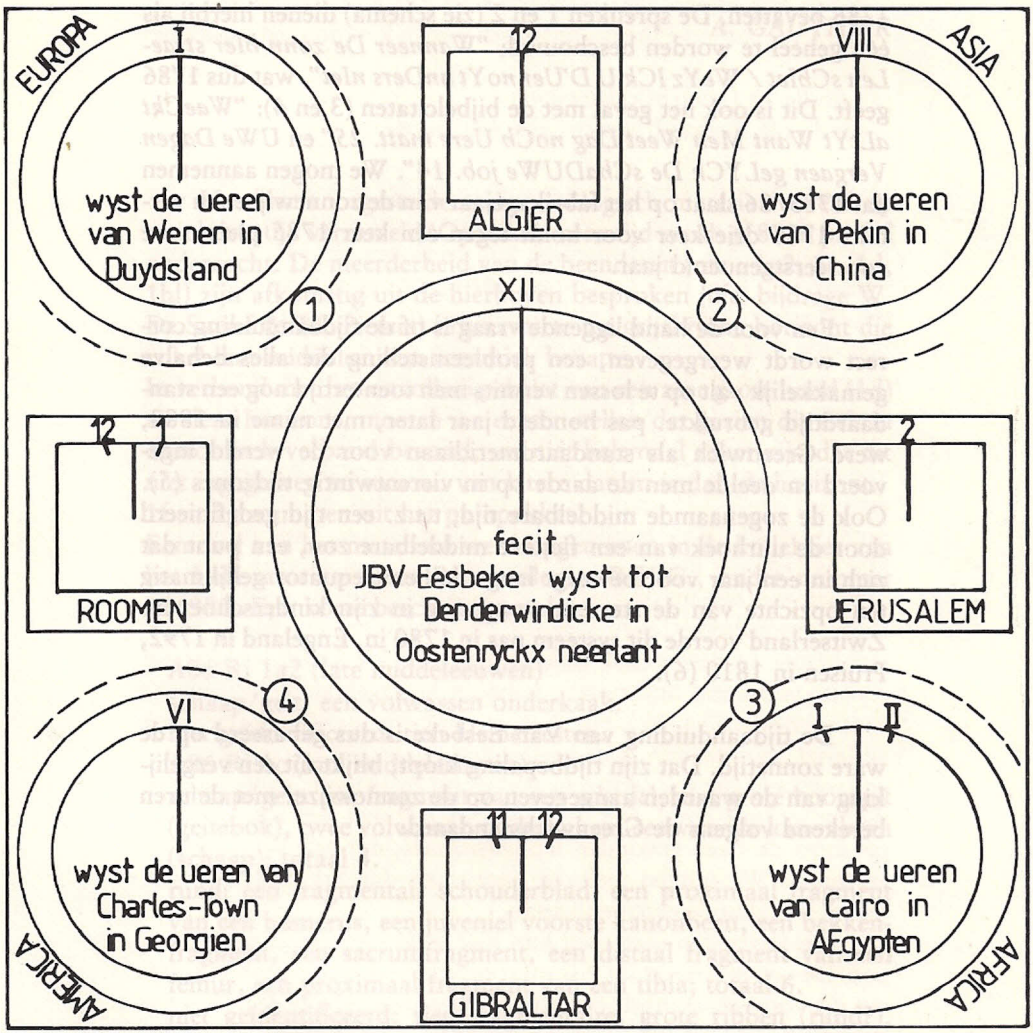

(tekening: Ivan Pardaens, Ninove)

De centrale wijzerplaat bevat de naam van de maker: *"fecit JBV Eesbeke"*. In de informatie betreffende de plaatsaanduiding werd het chronogram 1785 uitgewerkt: *WYst tot DenDerWInDICke In oostenrYCkX neerLant"* (4). Rond de cirkelvormige wijzerplaten in de vier hoeken werden spreuken gegrift die het chronogram 1786 bevatten. De spreuken 1 en 2 (zie schema) dienen hierbij als één geheel te worden beschouwd: *"Wanneer De zonn hIer straeLen sChIet / WeYz ICk U D'Uer noYt anDers nIet"*, wat dus 1786 geeft. Dit is ook het geval met de bijbelcitaten (3 en 4): *"WaeCkt aLtYt Want Men Weet Dag noCh Uere matt. 25"* en *UWe Dagen Vergaen geLYCk De sChaDUWe job. 14"*. We mogen aannemen dat 1785/86 slaat op het fabrikagejaar van de zonnewijzer en vermits 1786 drie keer voor komt tegen één keer 1785 pleiten we voor eerstgenoemd jaar.

Een voor de hand liggende vraag is of de tijdaanduiding correct wordt weergegeven, een probleemstelling die alles behalve gemakkelijk valt op te lossen vermits men toentertijd nog een standaardtijd gebruikte. pas honderd jaar later, met name in 1883, werd Greenwich als standaardmeridiaan voor de wereld ingevoerd en deelde men de aarde op in vierentwintig tijdzones (5). Ook de zogenaamde middelbare tijd, t.t.z. een tijd gedefinieerd door de uurhoek van een fictieve middelbare zon, een punt dat zich in een jaar voortbeweegt langs de hemelequator gelijkmatig ten opzichte van de sterren, stond nog in zijn kinderschoenen. Zwitserland voerde dit systeem pas in 1780 in, Engeland in 1792, Pruisen in 1810 (6).

De tijdaanduiding van Van Eesbeke is dus gebaseerd op de ware zonnetijd. Dat zijn tijdbepaling klopt, blijkt uit een vergelijking van de waarden aangegeven op de zonnewijzer met de uren berekend volgens de Greenwichstandaard:

(4) In deze chronogrammen dient de Y geïnterpreteerd als 1 vermits het rechter been van de Y duidelijk minder diep ingekrast werd.

(5) WYLER (R.) & AMES (G.), *Het gouden reuzenboek van de astronomie*, s.l., s.d., pp. 14-15.

(6) *Grote Winkler Prins*, Zevende Druk, deel 18, 1974, pp. 720-721.

tabel: vergelijking tijdaanduiding

	volgens zonnewijzer	volgens Greenwichstandaard
Denderwindeke	12 (= 12 u)	12 u
Wenen	1 (= 13 u)	13 u
Rome	12 1/2 (= 12u30)	13 u
Gibraltar	11 1/2 (= 11u30)	12 u
Algiers	12 (= 12 u)	13 u
Kairo	1 1/2 (= 13u30)	14 u
Jeruzalem	3 (= 14 u)	14 u
Peking	8 (= 20 u)	20 u
Charles-Town	6 (= 6 u)	6u

Bovenstaande tabel illustreert ten volle, rekening houdend met de verschillen tussen werkelijke zonnetijd en Greenwichtijd, dat J.B. Van Eesbeke hier een knappe prestatie leverde.

Wie was deze man, die in het laatste kwart van de achttiende eeuw te Denderwindeke zo'n merkwaardige zonnewijzer concipieerde? De ingenieusiteit van het toestel veronderstelt op zijn minst een zekere intellectuele bagage en het gebruiken van bijbelcitaten wijst mogelijks in de richting van een geestelijke, zodat we er DE BROUWER (7) op nasloegen. En waarempel, we vonden een Jan Baptist Van Eesbeeck terug als coadjutor (1791), later pastoor te Impe (1798) en te Grotenberge (1803). Hij zou te Meerbeke geboren zijn en werd in 1791 priester gewijd. DE BROUWER leert ons verder dat Jan-Baptist Van Eesbeeck *"Latijnse verzen schreef en bij gelegenheid Nederlandse rijmversjes dichtte"* (8), onder andere een nieuwjaarswens aan Frans De Cooman, koster van Denderwindeke, getiteld *"Chronicon cabalisticum"* en geschreven in 1785. Deze "poëzie" bleef bewaard in een bundel *"Varia poemata"*. De eigenaar van dit document, J. Sterck, schreef er een bijdrage over (9). Uit diens onderzoek blijkt dat Jan-Baptist Van Eesbeeck niet te Meerbeke maar te Denderwindeke werd geboren en wel op 4 april 1761. Hij werd priester gewijd te Mechelen in

(7) DE BROUWER (J.), *Bijdrage tot de geschiedenis van de kerkelijke instellingen en het godsdienstig leven in het Land van Aalst (1621-1796)*, Dendermonde, 1975, deel V - Bijlagen, p. 177.
(8) DE BROUWER (J.), Geschiedenis van Impe, Aalst, 1958, pp. 36-37.
(9) DE STERCK (J.), *Leuvense kattebelletjes*, in: Hulde-album Dr. F. Van Vinckenroye, Hasselt, 1985, pp. 269-276.

1790, dus pas op 29-jarige leeftijd. Vermoedelijk studeerde hij te Leuven, hoewel we hem niet terugvinden in de "Matricules" (10). Na zijn priesterschap te Grotenberge (1803-1811) werd hij pastoor te Hofstade waar hij in 1834 ontslag nam. Hij overleed te Aalst op 22 maart 1849 in de toenmalige Leopoldstraat *"wat laat vermoeden dat hij was opgenomen in het oudemannenhuis, hetzij als een soort aalmoezenier, hetzij als patient. In die straat waren ten andere heel wat verpleeginstellingen gelegen: weeshuis, oudevrouweninstituut, krankzinnigengesticht, armenzorg, etc" (11).*
In de *"Varia Poemata"* zit ook een negen bladzijden tellend manuscript waarin J.-B. Van Eesbeeck het principe van de *"Altijdduerende Almanach"* uitlegt (12). Het document waaruit de grondige kennis van astronomie uitstraalt, werd geschreven in 1786 (13). Achtereenvolgend behandelt Van Eesbeeck *"Het zonnejaer en zijne Deelen"*, het *"Maenejaer"*, de *"Zodiac"*, *"het gulde getal, of maenecirkel"*, om te komen tot *"Hoe men het Gulde getal zal vinden"*. Het hoofdstuk over het maanjaar bevat een passus waaruit Van Eesbeecks grondige kennis van zonnewijzers blijkt: *"Noteert dat de maene op den 15 dag haers ouderdoms, te weten op den tijd der volle maen, op de gemijne zonnewijszers aanwijst, de ure gelijk de zonne is doende des dags. Men kan voorts ook op andere tijden des maens ouderdom, aen haer schaduwe op de gemeyne zonnewijsers de uren onderzoeken...".*

Danny Lamarcq
Brouwerijstraat 32
9620 Zottegem

(10) REUSSENS (E.), WILS (J.), SCHILLINGS (A.), *Matricules de l'université de Louvain*, 10 dln, Brussel, 1903-1967. We raadpleegden de delen VIII (1734-1776) en IX (1776-1789).
(11) Zegspersoon: Geert Van Bockstaele, Zottegem.
(12) Met dank aan J. Sterck
(13) Cfr. de zinswending *"... en van dit tegenwordig jaer 1786"*.

— HET LAND VAN AALST —
REEDS VERSCHENEN JAARGANGEN

Reeds verschenen jaargangen worden verkocht aan 600 fr. per volledige jaargang. Een enkel nummer van een lopende jaargang kost 150 fr. en een dubbel nummer 250 fr. Een enkel nummer van een oude jaargang kost 100 fr. en een dubbelnummer 200 fr.

De verzending gebeurt na storting van het verschuldigde bedrag op rekening nummer 001-0561340-77 van Het Land van Aalst, Oude jaargangen Tulpstraat 1, 9308 Aalst-Hofstade. Tel. 053/70.21.79

Alle jaargangen zijn nog in voorraad, uitgezonderd de onderstaande, waarvan nog slechts de aangeduide nummers beschikbaar zijn:

1949	(1)	uitverkocht	1962	(14)	nummers 2-3-4-5-6
1950	(2)	uitverkocht	1965	(17)	nummers 1-2-5-6
1951	(3)	uitverkocht	1966	(18)	nummers 1-4-5-6
1952	(4)	nummer 6	1967	(19)	nummers 1-2-5-6
1953	(5)	uitverkocht	1976	(28)	nummer 1
1954	(6)	nummers 3-4-5-6	1977	(29)	nummers 1-2-4-5-6
1957	(9)	nummers 1-2-3-4-5	1979	(31)	nummers 1-2-4-5-6
1958	(10)	nummers 3-4-5-6	1983	(35)	nummers 2-3-4-5-6
1959	(11)	uitverkocht	1988	(40)	nummers 2-3 / 5-6
1960	(12)	nummers 2-4-5-6	1989	(41)	nummers 2-3 / 5-6
1961	(13)	nummers 2-3-4-5-6			

NOG BESCHIKBAAR:

M. Cornelis, Buitenpoortersboeken van Geraadsbergen. Genaaid: 650,- fr.

M. A. Van den Berghe, De oorspronkelijke Heren van Steenhuize. - 1988: 75,- fr.

G. Van Bockstaele, De Hunnegemkerk te Geraardsbergen in kaarten en plannen. - 1988: 25,- fr.
De abdijen van het Land van Aalst en het tweede hervormingsplan van Jozef II (1785). - 1988: 25,- fr.

W.L. Braekman, "Disorders ende confusien" bij de kermisprocessie te Aalst in 1677. - 1988: 25,- fr.

M. Cock, Het veertigjarig jubileum van "Het Land van Aalst" - een viering. - 1988: 25,- fr.

P. Praet, Armoede te Aalst tijdens de 19de eeuw. - 1988: 50,- fr.

Herman Van Isterdael e.a., Bibliografie van de Gemeenten van het Land van Aalst (1950-1983).
2 banden - 915 blz.: 1.200,- fr. (gebeurlijk te verhogen met 70,- fr. portonkosten).
Kaart van het voormalige "Land van Aalst" (1596) - Horenhault - kleurendruk. - 1988: 1.000,- fr.

Inhoud

JAARGANG XLII - 1990 - NUMMER 1

A. GAUTHIER, Enkele vondsten van dieren uit de Ridderstraat te Aalst 2-5

K.G. VAN ACKER, De hofmeierij Overbroek te Merelbeke 7-12

D. VAN DE PERRE, De twee Horenbaultkaarten (1596 en 1612) en de Sanderuskaart (1644) van het Land van Aalst: onderlinge afhankelijkheid 13-25

D. BUTAYE, Een professie in het Oud-Hospitaal te Aalst 26-32

M. COCK, Pastoor en Deken Pieter De Smet 33-42

D. LAMARCQ, Een bijzonder merkwaardige achttiende-eeuwse zonnewijzer te Denderwindeke 43-48

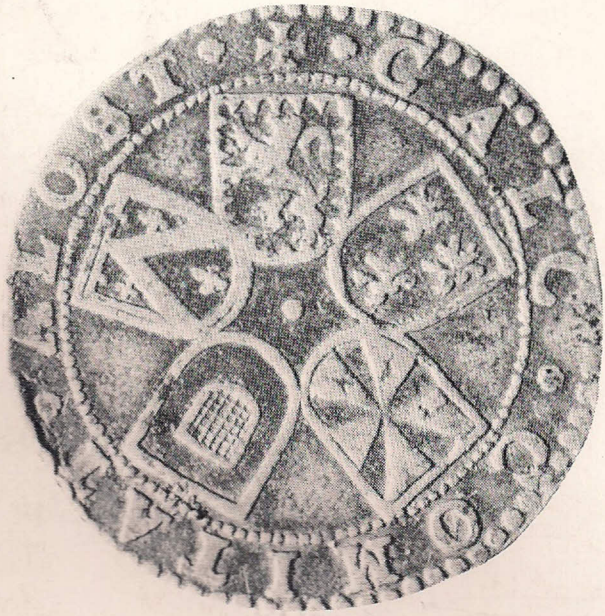

1990